

AERE PERENNIVS

Verlagen en Mededelingen uit het
Medisch - Encyclopaedisch Instituut van de Vrije Universiteit

Uitgave van het

*Medisch-Encyclopaedisch Instituut
van de Vrije Universiteit*

Redactie: Prof. Dr. G.A. Lindeboom

Inzendingen voor Aere Perennius
worden gaarne ingewacht aan het
redactie-sekretariaat p/a
Mevr. C.M.T. Kermer
Medisch-Encyclopaedisch Instituut V.U.

Van der Boechorststraat 7
1081 BT Amsterdam
Tel. 020 - 548 2702

AERE PERENNIUS

Verslagen en mededelingen uit
 Het Medisch-Encyclopaëdisch Instituut
 van de Vrije Universiteit

No. 34

oktober 1979

TERUGBLIK

door

G. A. Lindeboom

Nu ik op 1 juli 1979 het directoraat van het Medisch-Encyclopaëdisch Instituut aan mijn opvolger heb overgedragen, ligt het voor de hand de blik enkele momenten naar het verleden te richten op de weg die het Instituut en ik sinds zijn oprichting tesamen hebben afgelegd.

Daar is temeer aanleiding toe omdat ik enige jaren geleden het 25-jarig bestaan van het "Instituut" geruisloos voorbij heb laten gaan. Bij het geven van enkele beschouwingen wil ik dan ook enige, min of meer persoonlijke herinneringen niet achterwege laten, in de ietwat onbescheiden veronderstelling, dat deze of gene er toch (enig) belang in zal stellen. En misschien zal een latere feestredenaar bij het vieren van het 30- of 50-jarig bestaan er iets aan hebben. Uit ervaring weet ik, dat men bij geschiedkundige nabeschouwingen zo dikwijls tussen de regels door moet lezen om te weten te komen hoe, en waarom iets eigenlijk is gebeurd of tot stand gekomen. In die veelvuldig voorkomende leemte kan het volgende in dit geval enigermate voorzien. De titel van dit pretentieloze opstel zou ook kunnen luiden: "tussen de regels door".

De opdracht

Op 6 juli 1950 kreeg ik 's ochtends vanuit Middelburg, waar de toen nog geheten Vereniging voor Hoger Onderwijs op Gereformeerde Grondslag (de toenmalige naam der Vereniging waarvan de Vrije Universiteit uitgaat) huisde, een telegram dat ik benoemd was tot hoogleraar in de algemene pathologie, klinische propaedeuse en de encyclopaëdie der medische wetenschappen.

De benoeming in de twee eerste vakken kwam niet onverwacht. Daarbij dient te worden opgemerkt, dat men aanvankelijk slechts

dacht aan een opleiding tot het candidaatsexamen in de Geneeskunde, hetgeen volgens de wettelijke bepalingen voor een nieuwe Faculteit van Geneeskunde gedurende de eerste 10 jaar mogelijk was. (Deze gedachte heeft men spoedig laten varen en snel werd in de richting van een volledige opleiding tot arts gekoerst).

Maar de taak voor de Encyclopaedie der Medische Wetenschappen kwam voor mij als een volkomen verrassing, ook al had ik wel een aantal artikelen gepubliceerd over medische ethiek, geschiedenis der geneeskunde en stromingen in het geneeskundig denken. Intussen hadden de Curatoren, die tenslotte het wetenschappelijk bedrijf van de gehele Universiteit overzagen, natuurlijk goede redenen voor hun beslissing in deze, met name voor een Universiteit op levensbeschouwelijke grondslag. Voor andere Faculteiten was het onderwijs in de encyclopaedie der binnen haar onderwezen wetenschappen sinds lang bekend.

Bij de regeling van het Hoger Onderwijs, bekend als het *Organiek Besluit* van 2 augustus 1815 was een inleidende cursus in de encyclopaedie en methodologie (een kort historisch overzicht mede inbegrepen) in alle Faculteiten uitdrukkelijk voorgeschreven (artikel 60). (In 1920 kreeg het verplichte vak 'Encyclopaedie der Rechtswetenschappen' de benoeming van: Inleiding tot de Rechtswetenschappen). En had niet de Stichter der Universiteit, Abraham Kuyper (1837-1920), min of meer aan het begin van zijn wetenschappelijke loopbaan zijn indrukwekkende, vierdelige *Encyclopaedie der heilige Godgeleerdheid* (1893) op de tafel van de Nederlandse theologen gelegd?

Maar voor de Medische Faculteit was in 1950 de opdracht om de encyclopaedie van de geneeskundige wetenschappen te doceren toch min of meer een novum. Er waren collega's die tot me zeiden: "Van dat vak heb ik nog nooit gehoord". Ik heb dan maar niet geantwoord, dat dat eigenlijk ook voor mezelf gold!

Intussen bleek me al spoedig dat ik in dit opzicht in de negentiende eeuw althans één voorganger had. Dat was Dr. Abraham Hartog Israëls (1822-1883). Deze Amsterdamse huisarts, die met zijn wetenschappelijke belangstelling een breed gebied met zijn publicaties bestreek, was in 1867 aan het toenmalige *Athenaeum Illustre* der Stad Amsterdam benoemd tot lector in de hygiëne, de *encyclopaedie*, de hodgegetiek (wegwijzing) en de geschiedenis der Geneeskunde. Die benoeming zal wel gezien moeten worden in het raam van het streven der Stad om te komen tot een eigen geneeskundige opleiding, zoals die door de invoering van Thorbecke's Geneeskundige Staatsregeling (1865) mogelijk was geworden.

Bij de verheffing van het *Athenaeum* tot Universiteit in 1877, vonden in de Gemeenteraadsvergadering van 15 oktober van dat jaar een

reeks hoogleraarsbenoemingen plaats en Israëls werd benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de Geschiedenis der Geneeskunde (waarin zijn kracht lag), en voorlopig ook nog in de Hygiëne. Blijkbaar bleef hij nog zijn geneeskundige practijk voortzetten. Pas later werd mijn aandacht gevestigd op het feit, dat in de negentiende eeuw Nederland nog een docent in de medische encyclopaedie heeft gekend, en wel Jacob Vosmaer.

Jacob Vosmaer (1783-1824) promoveerde op 17 juni 1807 te Utrecht in de Wis- en Natuurkundige Faculteit. Ruim een jaar later, in oktober 1808, behaalde hij te Harderwijk de graad van doctor in de Geneeskunde na verdediging van een proefschrift getiteld *Observationes de Sympathina*.

Toen in plaats van de in 1811 opgeheven Hogeschool te Harderwijk in 1815 aldaar een Athenaeum verrees, werd Vosmaer benoemd tot hoogleraar in de plant- en scheikunde, en de artsnijbereidkunst. Maar het Athenaeum bleek geen levensvatbaarheid te hebben en werd in 1818 gesloten. Vosmaer kreeg toen een buitengewone leerstoel te Utrecht, waar zijn leeropdracht luidde: *Semiotica, Therapia generalis, Encyclopaedia Medica* en *Historia Medicinae*.

In zijn op 14 oktober 1818 uitgesproken inaugurele oratie sprak hij over een medisch-historisch onderwerp, namelijk een vergelijking van de nieuwere geneeskunde met de oudere (*De recentiori Medicina cum Antiqua Comparata*). Intussen heeft Vosmaer zich slechts twee jaar aan deze wel zeer omvangrijke taak gewijd. Toen namelijk in 1820 de Veeartsenijschool te Utrecht werd geopend, liet hij zich een benoeming als professor in de scheikunde aan dit nieuwe Instituut van Hoger Onderwijs welgevallen.

Vosmaer had literaire gaven en is bekend gebleven als de schrijver van een letterkundig werk, dat min of meer folkloristische schetsen bevat over de wijze van medicineren door een negentiende-eeuwse chirurgijn: *Het leven en de Wandelingen Van Meester Maarten Vroeg*. Het in 1821-1822 verschenen werkje werd nog in 1953 herdrukt (Wereldbibliotheek, Amsterdam/Antwerpen) en in 1978 opnieuw te Culemborg.

Op welke wijze Israëls gedurende zes jaar aan het Amsterdams Athenaeum de medische encyclopaedie heeft onderwezen, en hoe Vosmaer dit gedaan heeft tijdens zijn twee-jarig professoraat aan de Utrechtse Universiteit, is niet bekend. Het zou interessant zijn, indien dictaten van hun colleges over dit vak nog zouden opduiken, maar de kans daarop lijkt gering.

Toch was de gedachte aan een medische encyclopaedie niet geheel ten onder gegaan. Tenslotte had J. G. de Lint (1867-1936), privatdocent in de geschiedenis der Geneeskunde te Leiden, aldaar in 1933 een boek uitgegeven onder de titel *Geneeskunde. Een encyclopaedisch overzicht*, dat een bewerking was van H. E. Sigerist's

Einführung in die Medizin.

Maar nog opvallender was het antwoord dat de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst kreeg op haar, ter gelegenheid van haar honderdjarig bestaan uitgeschreven, prijsvraag: "Welke zijn de te verwachten veranderingen in de beroepsuitoefening van de huisarts en de daardoor gewenste veranderingen in de opleiding der artsen?" In het bekroonde antwoord van de toenmalige huisarts (later professor) J. F. Buma vroeg deze met zoveel woorden onder andere onderwijs in de encyclopaedie der Geneeskunde. Dat antwoord werd in ietwat uitgewerkte vorm uitgegeven als een monografie onder de titel: *De huisarts en zijn patient*, met als ondertitel: *Grondslagen van het medisch denken en handelen*. In het 'Ten geleide', dat G. C. Heringa (1890-1972) bij die uitgave schreef, merkte deze op, dat als ondertitel "Schets ener encyclopaedie der Geneeskunst" op het werk ten volle toepasselijk was.

Wat is onder (Medische) Encyclopaedie te verstaan?

Het zo even opgemerkte neemt niet weg, dat ik met de onverwachte en ongewone opdracht van Curatoren (die wel niets te maken had met Buma's antwoord op de prijsvraag) toch min of meer verlegen was. Welke inhoud zou ik aan mijn onderwijs in de encyclopaedie moeten, of liever kunnen geven? Wat ware onder medische encyclopaedie te verstaan? Het zal de opmerkzame lezer van het voorafgegaane reeds opgevallen zijn, dat de betekenis, die de Lint aan de term hechtte, toch anders was dan die Heringa aan Buma's dieper gravende studie toekende.

Inderdaad heeft de inhoud van het begrip "encyclopaedie" in de loop der eeuwen belangrijke wijzingen ondergaan. Ik ken op het ogenblik geen betere, kritische weergave daarvan dan die Kuyper gaf in de eerste 45 bladzijden van het eerste deel van zijn reeds genoemde werk *Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid*. Daarin geeft hij uitvoerig aan, dat het begrip wel uit de Griekse Oudheid stamt, maar de term "encyclopaedie" als zelfstandig naamwoord toch pas in de eerste eeuwen onzer jaartelling voorkomt. De Grieken gebruikten alleen het bijvoegelijk naamwoord "egkuklios",¹ wijzend op datgene, wat binnen een bepaalde kring of cirkel (kuklios) valt. De uitdrukking "enkuklios" werd op verschillende zaken toegepast, bij voorbeeld op een ronde tempel (hieron egkuklion), maar ook op de gewone burgerrechten van de Athener. De uitdrukking kreeg zodoende ook de betekenis van het *normale*, 'Het was in deze gedachtengang dat men "egkuklios" nu ook bij "paideia" voegde om dat soort en die hoeveelheid van onderwijs of kennis aan te duiden, die voor een normaal ontwikkeld Atheens burger onmisbaar werd geacht' (Kuyper).

De eerste, die verwijst naar een Griekse uitdrukking "egkuklopaidea" is Plinius (25-79), die bij de grote uitbarsting van de Vesuvius in 79 na Christus omkwam - twee jaar nadat hij zijn beroemde *Naturalis Historia* in 36 boeken voltooid had. Hij gebruikte die term in paragraaf 14 van zijn *Praefatio*. Daarna wordt hij het eerst weer aangetroffen (en dit doet de medisch-historici deugd!) bij Galenus (130-200) in hoofdstuk XI van zijn werk over het dieet bij akute ziekten (*Peri diaitès exeoon, de victus ratione in morbis acutis*).

Het ligt niet in mijn bedoeling alle veranderingen die het begrip "encyclopaedie" in de loop der tijden heeft ondergaan, op de voet te volgen. De gedachte aan een kringloop of omloop, een veld dat bestreken, overzien of doorlopen werd, moet daarbij worden vastgehouden. In Duitsland werd het eerst de benaming "encyclopaedie" voor een werk gebruikt, dat een alfabetisch gerangschikte weergave gaf van, bij voorbeeld, kunsten en wetenschappen. De grote en grootse, achttiende eeuwse uitgave van Diderot en d'Alembert, waaraan vele "encyclopaedisten" medewerkten, is een welbekend historisch monument. Hierin werden dus over een zeer uitgestrekt gebied allerlei wetenswaardigheden over kunsten, wetenschappen, ambachten en personen in alfabetische volgorde weergegeven (Boerhaave was onder de *B* vergeten, maar men vindt bij de *V* onder zijn geboorteplaats *Voorhout* een weinig bekende, maar belangrijke biografie van hem, geschreven door een van zijn weinige franse leerlingen, de Chevalier De Jeaucourt). Deze encyclopaedieën, zoals die van Winkler Prins en Oosthoek, die feiten en feitelijkheden bieden, zijn eigenlijk, wat de Duitsers noemen "Real-lexica". Een dergelijk "Real-lexicon" in alfabetische orde (bij voorbeeld abortus, absces, etc.) is ook wel van de medische wetenschap geschreven. Deze vorm van "medische encyclopaedie" valt hier natuurlijk verder buiten beschouwing.

Bij Israëls oorspronkelijke opdracht troffen we naast de encyclopaedie ook de *hodegetiek* aan. Het is weliswaar een verwant begrip, maar het valt niet samen met de encyclopaedie, al wijst het wel op het doorlopen van een gebied. Het griekse woord, waarin men gemakkelijk *hodos* (weg) herkent, betekent eigenlijk een wegwijzer, een leidsman. Het wijst dus eigenlijk op een eerste wegwijzing voor beginners, om hen enigermate vertrouwd te maken met de vaken, leermiddelen, enzovoort, waarmede zij in aanraking zullen komen. Ik meen niet beter te kunnen doen, dan Kuypers ietwat breedspakige uitlegging van wat hodegetiek inhoudt, weer te geven:

"Hodegetiek wijst den weg aan voor hem, wien die weg nog vreemd is. De postbode, die dagelijks den weg langs komt en hem op zijn duimpje kent, neemt van den handwijzer op den driesprong geen notitie en zoo gaat ook de taak der hodegetiek niet verder dan om den gene, die zich aan een studie van enig vak *begint* te wijden, in dat vak den weg te wijzen. Daartoe stelt ze hem op de hoogte van de algemeene ligging van het terrein, zegt hem wel-

ke hulpmiddelen nodig zijn, om vooruit te komen, en wijst hem de richting aan, waarin hij loopen moet. Bij haar hoort dus thuis een korte resumptie van hetgeen voor elk vak de primitieve gegevens zijn; een aanwijzing van de hoofdletteratuur; een kort overzicht der historie; een opgave der requisita; en een aanwijzing van den studiegang. Hodegetiek leert de theorie van het studeren aan wie zelf nog niet studeren kan." (p. 34)

Hodegetiek is dus een nuttig onderwijsvak voor eerstbeginnenden, maar toch nog geen encyclopaedie in een der verschillende betekenissen aan die term gehecht. Wellicht kan men zeggen, dat er op het ogenblik voornamelijk twee betekenissen naar voren springen bij het gebruik van het begrip encyclopaedie. Enerzijds als een overzicht van het gehele terrein der medische wetenschappen, dat uit de aard der zaak min of meer oppervlakkig moet blijven, een eerste oriëntering, een vogelvlucht over het gehele gebied. Dus wat Pagel noemde: "Darstellung der Gesamthalt der Medezin zum Zweck der Übersicht und vorläufigen Oriëntierung".

Daarnaast wordt de term veelal ook gebezigd voor een afzonderlijke wetenschap, die zich bezint op karakter en wezen van de (in dit geval: medische) wetenschap. Deze wetenschap heeft dus de (medische)wetenschap als voorwerp. Ze omvat de theorie en de filosofie van de wetenschap. Ze ordent de medische wetenschappen, ziet en plaatst ze in een organische samenhang; bezint zich op haar vooronderstellingen, op haar methoden, op de wijze van haar denken, de in haar heersende of geheerst hebbende denkrichtingen, en op haar begrippen en de manier waarop ze die vormt en hanteert. De wetenschap werkt immers niet met de werkelijkheid zelf (dat doet wel de geneeskunst), maar met begrippen omtrent de werkelijkheid. De vraag of geneeskunde (louter) als een natuurwetenschap kan worden beschouwd, dient behandeld te worden in de Medische Encyclopaedie; daarbij zal de psychologie en de (wijsgerige) anthropologie zeker problemen opleveren.

Gezondheid en ziekte zijn grondbegrippen van de geneeskunde, en ieder weet hoezeer het ziektebegrip in de loop der eeuwen ingrijpende wijzigingen heeft ondergaan, die telkens het denken van gehele periodes heeft bepaald. De Geneeskunde is niet een zuivere, pure wetenschap, die wil weten, alleen om te weten, maar ze is in haar doelstelling gericht op de geneeskunst, de practische toepassing, ze is een theorie *ad praxin*. Geneeskunde en Geneeskunst, die in het Frans en Engels een gezamenlijke benaming hebben (*Médecine*, *Medicine*), verschillen van elkaar als Kunde en Kunst, als "savoir" en "savoir faire".

Het onderwijs

Eén ding was me spoedig duidelijk: bij de Encyclopaedie der Medische Wetenschappen is een historische inleiding noodzakelijk om

niet in het abstracte te blijven zweven. De periode van het *Curriculum*, waarin het onderwijs diende te worden gegeven, was, alleen reeds omdat de Faculteit aan haar eerste begin stond, die vóór het candidaatsexamen. (Weliswaar zijn de studenten daarna ietwat rijper, maar daar staat tegenover het sterk gevulde onderwijsprogramma voor het doctorale examen.) Het werk werd dus in het tweede en derde jaar vóór het candidaatsexamen gegeven, en daarin als een examenvak opgenomen. Ik gaf de college's voor beide jaren tegelijk, beurtelings een jaar over 'encyclopaedie', in engere zin, en een jaar waarin ik een overzicht gaf van de Geschiedenis der Geneeskunde vanaf de vroegste tijden tot aan het einde der negentiende eeuw. Een deel van het onderwijs in de "encyclopaedie" vindt men terug in mijn boekje *Begrippen in de Geneeskunde* (Bohn, Haarlem 1956,² 1967).

Vanaf het eerste begin onzer Faculteit is de "encyclopaedie" een - klein - onderdeel van het candidaatsexamen geweest. Werd dit aanvankelijk mondeling afgenomen, later maakte de grote toeloop van studenten dit niet meer mogelijk. Het schriftelijk examen bestond uit vijf vragen, die de examinandus in twee uren op eigen wijze (met een "essay") kon beantwoorden. Vier daarvan lagen zuiver op medisch-historisch gebied, de vijfde had betrekking op de theorie der wetenschap (bijvoorbeeld op de begrippen inductie en deductie, het ziektebegrip in de loop der tijden, discursief en intuïtief denken, de betekenis van het experiment, van de hypothese en de begripsvorming). Toen de vakfilosofie een eigen docent (ca 1975) kreeg, werd deze vijfde vraag ook door een geschiedkundige vervangen. In de bescheiden periodiek *Aere Perennius* (Verslagen en Mededelingen uit het Medisch-Encyclopaedisch Instituut), die sinds medio 1970 verscheen, heb ik de resultaten van het in juni 1976 aan 224 kandidaten afgenomen examen enigszins uitvoerig besproken (no. 26, januari 1977). Onder de meeste jaargangen der studenten trof ik wel een enkele aan, die meer dan gewone belangstelling aan de dag legde, en voor een aanstelling als student-assistent aan het Instituut in aanmerking kwam. Gedurende de laatste jaren waren er steeds vier student-assistenten op het Instituut werkzaam. Hun taak lag vooral op het gebied van biografisch onderzoek.

Het Instituut

Voor de beoefening van een wetenschap als de medische encyclopaedie, ook in haar betrekkingen tot godsdienst, wijsbegeerte en kunst, is een instituut met een behoorlijke bibliotheek onmisbaar.

Op de waarde van Instituten voor de beoefening van de levenswetenschappen heeft Prof. F. Verdoorn, stichter van het Bio-historisch

Instituut te Utrecht, enkele jaren geleden met nadruk gewezen. Spoedig stond het voor me vast, dat de Vrije Universiteit zulk een Medisch Encyclopaedisch Instituut moest hebben.

De moeilijkheid was er een plaats voor te vinden. Mijn onderwijs in de Algemene Pathologie gaf ik in het Physiologisch Laboratorium der Vrije Universiteit (Valeriusplein 11), dat in de Propaedeutische Kliniek in het Weesperpleinziekenhuis, waar de Universiteit een kleine afdeling had, en in de Pieter van Foreestkliniek. Toen het opnemen van patiënten in de oorlogsjaren steeds moeilijker werd, had ik namelijk op 1 maart 1944 een kliniek geopend in een tweetal grote herenhuizen, gelegen aan het Oosteinde 14-16 te Amsterdam, oostelijk van het voormalige Paleis voor Volksvlijt. In deze straat hadden vroeger professoren van de Amsterdamse Universiteit gewoond.

Op mijn voorstel tot de oprichting van een Instituutsbibliotheek en op mijn verzoek om een aanloopcrediet werd door Curatoren in 1952 gunstig beschikt. Het is waar, ik was daarbij te bescheiden; ik vroeg f 1500,— en kreeg dat, maar had zeer waarschijnlijk ook wel een meervoud daarvan gekregen. Maar de moeilijkheid was de vraag waar het Instituut te huisvesten. Gedacht is aan het ergens huren van een verdieping, hetgeen echter tot een verdere spreiding en verbroekeling van mijn tijd en activiteiten zou hebben geleid. Door de totstandkoming van een kleine uitbouw der huizen, naar de tuinkant, kon ik eindelijk een kleine ruimte voor de medische encyclopaedie reserveren - een kamertje van naar schatting 3 x 2 meter. Er konden in elk geval enige boekenkasten worden geplaatst.

De huizen, waarin de Foreestkliniek gevestigd was, behoorden aan de Gemeente Amsterdam. Toen het besluit gevallen was het nog steeds braak liggende terrein van het in 1928 afgebrande Paleis voor Volksvlijt - Doctor Sarphati's schepping - te bestemmen voor een nieuw gebouw voor de Nederlandse Bank en aan het Rijk verkocht werd, moesten de huizen van de Foreestkliniek met de lage huizen van de het terrein omgevende "Galerij" worden afgebroken. De kliniek moest verhuizen, maar waarheen? Dit leidde tot een proces met de Gemeente Amsterdam. Terwijl links en rechts van de kliniek alles reeds afgebroken was, hebben de beide hoge herenhuizen een jaar of langer een bezienswaardigheid gevormd voor bezoekers aan Amsterdam.

Toen het niet lukte elders voor de kliniek een onderkomen te vinden in een bestaand complex, besloot ik eindelijk tot nieuwbouw. Een terrein en bouwvergunning werd met ongewone spoed toegewezen in de Buitenveldert. Op 16 december 1960 werd de eerste paal geslagen, op 4 juli 1961 de eerste steen gelegd, en op 1 april 1962 werd aldaar (Walborg 2) de huidige Pieter van Foreestkliniek in ge-

Pieter van Foreestkliniek, gevestigd Oosteinde 14-16
te Amsterdam, gedurende de jaren 1944-1962

bruik genomen, terwijl de officiële opening op 10 juli 1962 geschied is door de toenmalige president-directeur van de Vereniging, waarvan de Vrije Universiteit uitgaat, wijlen Mr. J. Algera, door het in de grond stoppen van zaad, afkomstig van de boom van Hippocrates op het eiland Kos in de Aegeïsche Zee. In de nieuwe kliniek had ik een kleine kamer voor bibliotheek bestemd, en het Instituut had daar, een weer voorlopige, huisvesting: het wachten was op nieuwbouw door de Universiteit.

In oktober 1964 werd het Academische Ziekenhuis der Vrije Universiteit aan de Boelelaan geopend. Van de ruimte voor de bibliotheek van de afdeling Inwendige Geneeskunde had ik een deel voor de Medische Encyclopaedie bestemd, dat door een inschuifbare wand kon worden afgescheiden. Toen eindelijk in 1968 het gebouw van de Medische Faculteit op het universiteitsterrein gelegen (Van der Boechorststraat 7) werd geopend, was daarin voor de Medische Encyclopaedie een grote ruimte voor bibliotheek, studiekamers en Museum ingericht. Helaas werd de reeds toegewezen ruimte op het laatste ogenblik door de universitaire autoriteiten gehalveerd, zodat de voor museum bestemde ruimte aan een andere afdeling werd toegewezen, en met vitrines in de gang als een mager museaal surrogaat moest worden volstaan. Als pleister op de schrijnende wonde werden later, vrij spoedig, aan het Instituut wel nieuwe ruimten toegezegd op de

Interieur van de bibliotheek van het huidige
Medisch-encyclopaedisch Instituut

vijfde verdieping, waarmede het Gebouw zou worden vergroot. Plannen en tekeningen werden gemaakt, maar de noodzakelijke bezuiniging op 's lands begroting hebben die vijfde verdieping voorlopig tot een luchtkasteel gemaakt.

Hoe dan ook, het Instituut, dat in januari 1969 uit het ziekenhuis naar het gebouw der Faculteit verhuisde, kreeg althans nu een redelijke ruimte voor haar boekerij, waar ook voordrachten konden worden gehouden. Het "corpus" van de encyclopaedische boekerij was van medisch-historische aard. Ten tijde der verhuizing waren de kasten slechts zeer ten dele gevuld. Thans, bij het scheiden van de markt, kondigt zich reeds een tekort aan planklengte aan.

Er zijn nu althans een aantal handboeken aanwezig voor het raadplegen waarvan men vroeger een tocht naar de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek op de Singel (no. 425) moest ondernemen! Een ter plaatse aanwezige Instituutsbibliotheek heeft zeker bijzondere voordelen, omdat een bezoeker eens kan zien wat er over een bepaald onderdeel of onderwerp beschikbaar is en de deelnemers aan Medisch-Historische Dagen en cursussen kunnen gemakkelijk eens iets in de voorhanden werken nazien.

Dit voordeel valt in het oog, omdat er ook medisch-historische instituten zijn die slechts over een kleine handbibliotheek beschikken, en verder op de centrale bibliotheek der Universiteit aangewezen zijn. Zo is het bijvoorbeeld aan het "Department of Medical University" van de UCLA School of Medicine te Los Angeles (California), waarvan Charles O'Malley directeur was, zoals mij bleek toen daar op 5-9 februari 1968 een Medisch Historisch Symposium over "Medical Education" werd gehouden. Dat heeft het nadeel, dat men dan steeds moet weten wat men zoekt, en men in het andere geval kan zien wat te vinden is.

Een medisch-historische boekerij moet niet gevestigd zijn in een ietwat stoffige ruimte, die alleen ontsloten wordt voor een of andere plechtige bijeenkomst of een ontvangst, en waar men de afgesloten, of in een onbereikbare hoogte perkamenten folianten en kwatrijnen met een glas wijn in de hand kan bewonderen, maar ze moet een levend iets zijn. Daarom is het goed, als er historische leergangen of symposia kunnen worden gehouden. Sinds het academiejaar 1971-72 wordt thans jaarlijks een medisch-historische cursus voor artsen gegeven, waaraan steeds ongeveer 50 personen deelnemen. De Medisch-Historische Dagen, waarvan de eerste op 11 mei 1974 georganiseerd werd en die sindsdien tweemaal 's jaars worden gehouden, bleken in een behoefte te voorzien.

Men kan zich afvragen, hoe groot een redelijke medisch-historische Instituutsbibliotheek eigenlijk moet zijn. De omvang van de onze

schat ik op een 1000 à 1500 boekwerken. De gewenste omvang van een geschiedkundige bibliotheek is wel geschat op 20 000 boeken. Daar zijn we nog ver vandaan, al konden er gedurende de laatste jaren (mede dank zij "Vrouwen V.U.hulp", die f 20 000,- ter beschikking stelde) belangrijke aankopen worden gedaan.

Met een zekere afgunst zou Nederland dan ook kunnen zien naar Duitsland, waar er zeker Instituten zijn die een veel groter omvang hebben. Het was, meen ik, aan de invloed van Karl Sudhoff te danken, dat in Duitsland elke Universiteit wettelijk gehouden is een Medisch-Historisch Instituut in te richten. Wanneer dat gehuisvest is in een grote villa (zoals bijvoorbeeld te Münster en te Bonn) is er veelal voldoende ruimte voor een boekerij van zulk een omvang, zeker als ook de kelder daarvoor kan worden benut. Ook voor kleine conferenties en kamers voor (eventueel inwonende) assistenten, voor fotografie en museum biedt zulk een behuizing mogelijkheden, die wij nog missen.

Intussen leg ik ook zo het direktoraat van het Instituut niet zonder enige voldoening neer. Het is waar, dat de ontwikkelingen binnen de Universiteit er toe hebben geleid het Instituut meer en meer tot de geschiedenis der geneeskunde te beperken. Dit zal ook wel in de naam ervan tot uitdrukking moeten komen. Gezien de aanwezige mogelijkheden is dat onvermijdelijk.

Een volledig Medisch-Encyclopaedisch Instituut zou onder andere ook hoogleraren of docenten moeten hebben, die zich in het bijzonder aan de wetenschapstheorie en -filosofie zouden wijden. Trouwens, een volledig bemand Medisch-Historisch Instituut dient te kunnen beschikken over specialisten in de Oud-Oosterse, de Egyptische, de Arabische en de Mediaevalistische geneeskunst.

Ven heler harte hoop ik, dat het aan mijn opvolger beschoren zal zijn het Instituut, waar ik zo veel tijd, zorg en inspanning aan heb mogen besteden, en zo vele uren van studie in heb doorgebracht, verder uit te bouwen en dienstbaar te maken aan de studie en de ontwikkeling van de geschiedenis der geneeskunde in Nederland. Zoals de zaken thans staan, zie ik de toekomst van het Instituut met vertrouwen tegemoet.

Gaarne wens ik het alles toe "quod bonum, felix faustumque sit"!

Noot:

1. Ik zie hier en in het volgende om druktechnische redenen af van het gebruik van Griekse karakters. "Egkuklios" is hetzelfde als "enkuklios".

PAUL EHRLICH EN HET SALVARSAN (III)*

door

J. V. Meininger

De begaafde student

Paul Ehrlich werd geboren op 14 maart 1854 te Strehlen in Silezië. Zijn vader was een vermogende graanhandelaar, die tevens landerijen bezat en een likeurstokerij exploiteerde. Hij was echter niet alleen een succesvol ondernemer, doch tevens een fijn beschaafd en veelzijdig ontwikkeld man. Paul's moeder, Rosa Weigert, stamde eveneens uit een begaafde familie. Grootvader Hermann Ehrlich (1784-1875) was een liefhebber van literatuur en wetenschap. Hij bouwde een omvangrijke bibliotheek op, waarin zich ook vele werken op het gebied der natuurwetenschappen bevonden. De jonge Paul deed in 1864 toelatingsexamen voor het St. Maria Magdalena gymnasium te Breslau. Reeds vroeg gaf hij blijk van belangstelling voor de natuurwetenschappen, onder meer door het lezen van boeken uit de collectie van zijn grootvader. Op het gymnasium behoorde hij, mede door zijn vlijt, tot de besten van zijn klas. Maar echt uitblinken deed hij alleen in wiskunde en latijnse grammatica. Reeds als gymnasiast hield Paul Ehrlich zich bezig met het experimenteren met teerkleurstoffen, die thuis in de likeurstokerij werden gebruikt. In een door hemzelf ingericht klein 'laboratium' maakte hij, met behulp van suiker, vruchtensappen en kleurstoffen, snoepjes voor zijn drie zusjes en de meiden. Van zijn neef, de medicus-histoloog Karl Weigert (1845-1904) vernam hij, dat men met de nieuwe kleurstoffen ook dierlijk weefsel kon kleuren. De jonge Paul begon op zijn manier proeven te nemen, door de witte duiven van zijn moeder een blauwe kleurstof met het voer toe te dienen. De diertjes werden inderdaad knalblauw, maar overleefden de proef niet, wat de gevoelige jongen diep schokte. Zijn bezetenheid voor het werken met kleurstoffen verminderde er echter niet door.

In 1872 deed hij eindexamen. Zonder precies te weten wat hij wilde worden, verdeed hij een jaar aan de universiteit van Straatsburg. Daarna besloot hij, op aandringen van zijn familie en naar het voorbeeld van zijn neef Karl Weigert, geneeskunde te gaan studeren. In 1873 vertrok hij wederom naar Straatsburg, waar hij onder de hoede werd gesteld van de bekende anatoom Wilhelm von Waldeyer-Hartz (1836-1921).

Reeds spoedig viel de jonge student op door zijn bezetenheid voor het kleuren en bestuderen van microscopische preparaten, een vaar-

digheid waarin hij zijn medestudenten ver vooruit raakte. Op 3 maart 1874 legde hij te Straatsburg het 'Physikum' af, met de beoordeling 'zeer goed'. Na dit examen zette hij zijn onderzoek met weefselkleuringen intensief voort. Een artikel van Emil Heubel uit 1871: *Ueber chronische Bleivergiftigung*, waarin de auteur zijn bevinding beschrijft, dat het lood zich niet gelijkmatig in het lichaam verdeelt, doch zich in bepaalde organen concentreert, bracht Ehrlich op de gedachte van een algemeen principe, dat aan selectieve kleuring, zuurstofopname en resorptie van andere stoffen ten grondslag ligt. Hij dacht aan een chemisch proces en hij stelde zich tot taak de chemische binding van kleurstoffen aan diverse bestanddelen van cellen en weefsels nader te bestuderen en zo mogelijk te verklaren.

In eerste instantie gelukte het hem de chemische aard van diverse kleurstoffen te onderscheiden in basisch, zuur of neutraal reagerend. Op grond van dit onderscheid ontdekte hij in 1875 te Freiburg (i./Br.), dat in het bindweefsel, bij chemische ontsteking, een celsoort voorkomt waarvan de granula uitsluitend basische kleurstoffen in zich opnemen. Omdat hij van mening was, dat deze cellen een voorkeur hebben voor overvoeding (rijkelijke bloedtoevoer in chronisch ontstoken weefsel) noemde hij hen mastocyten.

Ehrlichs ontdekking, die hij een jaar later voordroeg onder de titel: *Beitrage zur Kenntnis der granulierten Binsdegewebszellen und der eosiniphilen Leukocyten*, maakte het mogelijk acidiphiele, neutrophiele, basophile en eosiniphiele korreling in bloedcellen aan te tonen. Met deze kleurtechnieken werden niet alleen de grondslagen gelegd voor de histologie van het bloed, doch kreeg ook de klinische diagnostiek met behulp van het morfologisch bloedonderzoek, tot dan toe ongekennde mogelijkheden.

De publicatie van het onderzoek: *Beiträge zur Kenntnis der Anilin-färbung und ihrer Verwendung in der mikroskopischen Technik* (Arch. f. mikrosk. Anatomie XIII 263, 1877) werd goed ontvangen. Dit succes gaf Paul de moed om zijn artsexamen af te leggen en wel in datzelfde jaar te Breslau.

Na zijn examen werkte Ehrlich enige tijd in het Institut für Pathologie onder Julius C. Cohnheim (1839-1884) en Rudolf Peter Heinrich Heidenhain (1834-1897). De zomer van het jaar 1878 bracht hij door aan de universiteit te Leipzig, waar hij op 17 juni 1878 promoveerde op het onderwerp: *Beiträge zur Theorie und Praxis der histologischen Färbung. I. Teil: Die chemische Auffassung von der Färbung. II. Teil: Die Anilinfarben in chemischer, technologischer und histologischer Beziehung.*

Uit deze dissertatie, die nooit werd gedrukt en waarvan de inhoud vrijwel geheel overeenkomt met de publicatie van een jaar tevoren, treedt de geniale experimentator naar voren. De theorie, de speculatieve fantasie, zo was Ehrlich van oordeel, is een noodzakelijke voorwaarde om proeven te kunnen nemen. Maar alleen de proef beslist. Het eigenhandig uitgevoerde experiment betekende voor Ehrlich de grondslag van de natuurwetenschap. Voor de huidige natuuronderzoeker, die veelal met omvangrijke en uiterst kostbare apparatuur

werkt, is het verbluffend te vernemen, dat Ehrlich niet over dure apparatuur of installaties beschikte. Uit primitieve hulpmiddelen bereikte hij indrukwekkende resultaten.

Voor zijn onderzoek met kleurstoffen en andere chemicaliën had hij voldoende aan een klein vertrek met gas- en waterleiding. De rest: gas slang, bunsenbrander, reageerbuizen, en flesjes met chemicaliën bracht hij mee in zijn jaszakken. (Greiling 1955).

Arts aan de Charité te Berlijn

Na zijn afstuderen kon Ehrlich niet lang meer in Breslau blijven. Hij moest nu een functie in de maatschappij gaan bekleden. Hoewel hij pas 24 jaar was, kreeg hij reeds in de zomer van 1878 een aanstelling als 'Oberarzt' aan de Charité te Berlijn. Hij kwam te werken onder leiding van Friedrich Theodor Frerichs (1819-1885), die in 1859 Schönlein was opgevolgd. Onder deze bekwame en ruimdenkende internist, die het genie in zijn jonge assistent had herkend, genoot Ehrlich veel vrijheid. Hoewel hij ook klinische ervaring opdeed, bleef zijn grote voorliefde uitgaan naar het verrichten van laboratorium-experimenten. Frerichs stelde hem daartoe in de gelegenheid, door het aantrekken van een tweede arts, dr. Schmidt, die Ehrlich bij de behandeling van patienten op zaal ter zijde stond.

De jaren aan de Charité doorgebracht waren voor Ehrlich zeer vruchtbaar. In de begintijd ontwikkelde hij onder meer:

- kleuring en diagnostiek in de haematologie,
- de glycogeenkleuring met joodkalium,
- de diazo-reactie in de urine,
- inzichten in de affiniteit van methyleenblauw tot levend zenuwweefsel.

In 1883 huwde hij, op 29-jarige leeftijd, Hedwig Pincus, achttienjarige dochter van een rijke linnenwever. Tegelijk werkte hij aan zijn monografie: *Das Sauerstoffbedürfnis des Organismus*, waarin hij zijn principiële biologische opvattingen uiteen zette, en die in 1885 verscheen.

Intussen vond een belangrijke gebeurtenis plaats. Op 24 maart 1882 maakte R. Koch (1843-1910) in de kleine zaal van het Physiologisch Instituut te Berlijn zijn inzichten bekend omtrent de oorsprong van de tuberculose. Hij liet daarbij talrijke microscopische preparaten van de verwekker zien. Ehrlich was bij de voordracht aanwezig en hij repte zich na afloop naar zijn laboratorium. Hij herinnerde zich de door Koch vertoonde staafjes al eens eerder te hebben gezien, in een milt. Hij had toen van rode "krystallen" gesproken, die zichtbaar waren geworden na behandeling met azo-kleurstoffen. Diezelfde nacht nog maakte hij een sputumpreparaat, dat hij kleurde met anilinerwaterfuchsine en nabehandelde met salpeterzuur. De staafjes, die onder

Koch's microscopen slechts een fletse kleur hadden vertoond, waren nu veel duidelijker zichtbaar. Koch gaf de volgende dag onmiddellijk toe, dat Ehrlichs kleuring superieur was aan de zijne en dat de bacteriologische diagnostiek van de tuberculose er ten zeerste door vereenvoudigd werd.

In 1885 verscheen Ehrlichs studie over de zuurstofbehoefte van het organisme. In dit werk, dat in zijn gehele oeuvre van fundamentele betekenis is, ontvouwt hij de principiële ideeën, die hem bij al zijn verdere onderzoekingen tot leidraad zouden dienen. Gezondheid, ziekte, voeding en vergiftiging, zo luidt zijn vermoeden, hebben alles te maken met de binding van chemische, lichaamsvreemde stoffen aan bepaalde delen van het protoplasma. Voeding, vergiftiging, ziekteverschijnselen en de therapeutische werking van geneesmiddelen berusten in wezen op één en hetzelfde chemische principe. Hierbij gaat het om twee grote grondbeginselen:

- de chemische binding: corpora non agent nisi fixata, en om:
- een specifieke overeenkomst van agens en receptor-orgaan.

Wat het zoeken en samenstellen van geneesmiddelen betreft houdt dit in, dat men voor alles bedacht moet zijn op de relatie die heerst tussen de structuur van een chemische stof en de werking die zo'n stof op het in aanmerking komende substraat dient uit te oefenen. Met zijn uitspraak "Wir müssen Zielen lernen" heeft Ehrlich dan ook eens en vooral het grondprincipe van het speuren naar nieuwe geneesmiddelen aangegeven.

In hetzelfde jaar 1885 werd Ehrlich getroffen door het plotselinge overlijden van Frerichs. Het nieuwe hoofd van de tweede interne kliniek van de Charité te Berlijn, Karl Christian Adolph Jacob Gerhardt (1883-1902) was veel minder soepel dan zijn voorganger. Ehrlich kreeg vrijwel geen gelegenheid zich met experimenteel medisch-biologisch onderzoek bezig te houden. Bovendien bleek hij, in 1888, evenals Koch en zo vele andere artsen uit die tijd, een tuberculoze infectie te hebben opgelopen. Koch, die zijn infectie voorspoedig te boven was gekomen door een kuur in Egypte, adviseerde Ehrlich een zelfde kuur. Ehrlich volgde het advies op en had het geluk in 1889 genezen naar Duitsland te kunnen terugkeren.

De seroloog-immunoloog

In 1887 was Paul Ehrlich als privaatdocent aan de medische faculteit te Berlijn toegelaten. Na zijn verblijf van een jaar in Egypte had hij echter geen lust meer zijn functie onder Gerhardt te hervatten. Zijn

gefortuneerde schoonvader, die begrip had voor het genie van de jonge geleerde, stelde hem in staat een privé laboratorium in te richten. Het werken in een Berlijnse huurkazerne in de Lützowstrasse, zonder veel contact met anderen, viel echter niet mee. Ehrlich ging dan ook dadelijk in op het aanbod van Koch om op diens tuberculoseafdeling in het ziekenhuis Moabit te komen werken, waar hij zich met de klinische beproeving van het tuberculine zou kunnen bezig houden.

Onder invloed van Koch ging hij zich in deze tijd ook bezig houden met het probleem van de immunisering tegen specifieke infectiestoffen. Hij begon zijn onderzoek met de giftige eiwitten uit hogere planten, zoals ricine, abrine en robine. Door exact en vooral kwantitatief te werken kon hij aantonen, dat het mogelijk is dieren tegen deze vergiften te immuniseren. In het serum traden antitoxinen op, die zelfs via de moedermelk op nakomelingen konden worden overgebracht. Vanaf 1891 ging Ehrlich zich geheel en al met dit soort vraagstukken bezig houden.

In Augustus 1891 werd aan de Charité een 'Institut für Infektionskrankheiten' geopend, onder leiding van Robert Koch, die zijn medewerker Ehrlich meenam. In de kelder van het instituut was een kleine ziekenafdeling ingericht, waar patiënten konden worden opgenomen. Eén van de veelvuldigst voorkomende infectieziekten in die tijd was diphterie, een ziekte die in vele gevallen dodelijk vertiep en vooral slachtoffers maakte onder kinderen en jonge volwassenen. Tegen het einde van 1890 en in het begin van 1891 publiceerden Emil Behring (1854-1917) en Shibasaburo Kitasato (1852-1931) in de Deutsche medizinische Wochenschrift hun *Untersuchungen über das Zustandekommen der Diphterie-immunität bei Tieren*. Door paarden met diphterietoxine in kleine doses in te spuiten was het Behring gelukt antitoxine in het serum van de dieren op te wekken. Het product was echter aanvankelijk niet constant van samenstelling en de toediening had daardoor in vele gevallen niet het gewenste resultaat. Ehrlich, die reeds met plantentoxinen geleerd had kwantitatief te werken, kwam Behring te hulp. Hij werkte met opklimmende doses toxine en hij voerde het getalbegrip in de immunologie in, zodat hij immuniteitsgraden in kurven kon weergeven. Ook vervaardigde hij een standaard antitoxine, waardoor het hem mogelijk werd de therapeutische waarde of de 'sterkte' van een anti-serum te meten. Hij slaagde in zijn opzet, dankzij zijn scherp analytisch denken, dat hem de gifwerking en het antitoxine bindingsvermogen van toxinen deed onderscheiden.

Ter verklaring van het verschijnsel van de immuniteit stelde Ehrlich zijn ziekten theorie op. Antitoxinen en alle andere antilichamen zijn

volgens hem "Organe der Verteilung, denen zu ihren Funktionen im Organismus lediglich die chemische Avidität als Werkzeug dient". Anders gezegd: antilichamen zijn in deze theorie dragers van atoomgroepen, die het gif chemisch binden, het dus tot werking brengen ("corpora non agent nisi fixata"!), maar tegelijk verhinderen dat het zich vasthecht op die plaatsen van het protoplasma die er gevoelig voor zijn. Antitoxinen 'vangen' het gif reeds in de bloedbaan, voordat het de gevoelige organen kan bereiken. Ehrlichs voorbeeld was hierbij wederom de benzolkern, met zijn schier eindeloze mogelijkheden tot het opnemen van radicalen en het vormen van ketens.

Op het spoor van de chemo-therapie

Behring was door zijn ontdekking op de idee gekomen van wat later door Ehrlich passieve immunisatie werd genoemd: het voorkómen of genezen van ziekten door het toedienen van serum, dat met antitoxinen is beladen. (Behring ontving voor deze ontdekking in 1901 de eerste Nobelprijs voor geneeskunde). Uit deze vinding trok Ehrlich dadelijk een conclusie. Indien bacteriën ziekten veroorzaken, niet door mechanische verwoesting van cellen, maar door chemische gifwerking, dan moeten ook de verdediging van het lichaam en een eventuele therapie van *chemische aard* zijn. Infectieziekten, die niet met een anti-serum kunnen worden behandeld, moet men trachten met chemische substanties te bestrijden. Aldus was de gedachte waarmee Ehrlich op het spoor van de chemotherapie kwam.

Reeds lang voor de synthetisering van het eerste werkzame chemotherapeuticum was bekend, dat sommige stoffen en in het bijzonder metalen, bacteriën en andere micro-organismen kunnen doden. Carbol en sublimaat waren buiten het lichaam werkzaam en bruikbaar gebleken. Bij syphilis werd sublimaat in oplossing ingespoten en tegen malaria en syphilis had men arsenicum ingegeven. De preparaten arsenigzuuranhydride (As_2O_3) en arseenzuuranhydride (As_2O_5) bleken echter zeer giftig. De scheikundige Robert Wilhelm Bunsen (1811-1899) had bij zijn onderzoek van de kakodylreeks gevonden, dat het arsenicum zijn giftigheid verliest indien het in een organische verbinding wordt opgenomen.

In 1891 hadden Ehrlich en Guttman bemoedigende resultaten gepubliceerd van de behandeling van malariapatiënten met methyleen blauw. Charles Louis Alphonse Laveran (1845-1922), die in 1880 de malariaparasiet in het bloed had ontdekt, gebruikte in 1902 tezamen met F.E.P. Mesnil (1868-?) bij dieren anorganische arsenicumverbindingen tegen door trypanosomen en spirochaeten veroorzaakte ziektes. Ehrlich, die zich vanaf 1904 uitsluitend met onderzoek naar

chemotherapeutica bezig hield, had dus voorlopers.

In 1899 had hij te Frankfurt a./M. een eigen instituut voor experimentele therapie gekregen. Vanaf dat moment ging hij een werkplan opstellen voor de komende jaren. Zijn doel was: het vinden van middelen die een "Therapia magna sterilisans" mogelijk maken¹.

De behandeling van ziekten met behulp van antitoxische sera was slechts op beperkte schaal mogelijk gebleken. Tegen door protozoën veroorzaakte ziekten, als b.v. malaria en slaapziekte, maar ook tegen spirochaetosen als: syphilis, framboesia en febris recurrens, konden geen antisera worden vervaardigd. Ehrlich was van oordeel, dat in deze gevallen serumtherapie door chemotherapie moet worden vervangen. Om werkzame chemotherapeutica te kunnen vinden wilde hij onder de honderdduizenden bekende chemische stoffen systematisch gaan zoeken naar die verbindingen, welke als geneesmiddel bij bepaalde ziekten kunnen dienen. Zijn streven was hierbij: het vinden van middelen, die dodelijk zijn voor de parasiet, doch die de gastheer niet, of zo min mogelijk beschadigen. Het geneesmiddel moest werken als een soort "toverkogel", zoals hij het noemde. De parasiet doden, maar, dwars door het lichaam gaande, dit volledig onaangestast laten. Ehrlich ging bij dit alles te werk volgens eigen ideeën, waarbij hij geen inmenging van anderen duldde. Zijn werkwijze was dan ook uiterst autoritair. Dagelijks schreef hij op blocnote-velletjes, die hij "Blocks" noemde, de onderzoektaken voor de medewerkers. Eigen ideeën of initiatieven van medewerkers werden niet op prijs gesteld. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Ehrlich met een enkele medewerker, die niet tot slaafse gehoorzaamheid genegen was, moeilijkheden kreeg.

Hij meende te moeten beginnen met de kleurstoffen, omdat van deze verbindingen reeds zo veel bekend was en omdat men langs betrekkelijk eenvoudige weg allerlei molecuulgroepen aan de benzeenkernen kan koppelen. Sinds 1890 had hij zijn muizen systematisch kleurstoffen door het voer gegeven. Langs deze weg had hij ontdekt, dat methyleenblauw werkzaam is tegen de verwekkers van malaria. Hij werkte ook met muizen, die geïnfecteerd waren met trypanosoma Lewisii. In Frankfurt bleek benzopurine de eerste stof, die vertraging bracht in de groei van trypanosomen. De stof, die de naam trypaanrood kreeg, bleek ook werkzaam tegen de trypanosoma gambiense, de verwekker van de afrikaanse slaapziekte bij mens en dier. Door deze successen kwam Ehrlich niet alleen in een nog grotere belangstelling te staan, doch zij betekenden voor hem ook een sterke aanmoediging om op de ingeslagen weg voort te gaan.

Een eerste vraag was: welke nieuwe kleurstoffen moeten worden samengesteld. Omdat men met metaalhoudende middelen, b.v. kwik en arseen bevattende stoffen, succes meende te kunnen bereiken bij lijders aan syphilis, kwam Ehrlich op de gedachte metaalatomen aan het kleurstofmolecuul te koppelen. Dit programma vergde echter meer aan chemische kennis, mankracht, apparatuur en geldmiddelen dan Ehrlich in zijn instituut kon opbrengen². Behring had in 1892 de hulp en de steun ingeroepen van de chemicus August Leibenheimer (1848-?), die sinds 1883 medewerker was van de Farbwerke Hoechst a./M. Ehrlich vroeg en kreeg eveneens hulp van de kleurstoffenindustrie. In het laboratorium van de chemische fabriek Cassella kreeg de

chemicus Ullmann opdracht nieuwe kleurstoffen te synthetiseren, volgens ontwerp van Ehrlich.

Op 6 september 1906 betrok Ehrlich te Frankfurt een nieuw, speciaal voor hem gebouwd laboratorium. Frau Francisca Speyer, de weduwe van een vermogende bankier, schonk Ehrlich het 'Georg Speyer Haus'. Reeds in maart van dat jaar waren, nog in het oude instituut, drie chemici in dienst genomen, A. Bertheim, Julius von Braun en Ernst Schmitz. Vanaf dat moment werden met grote voortvarendheid systematisch reeksen van verbindingen op hun therapeutische werking bij spirillozen onderzocht. Elk preparaat kreeg daarbij een nummer. Reeds in 1902 werd atoxyl (paraaminophenyl arsinezuurnatrium) gebruikt om trypanosomen- en spirochaetenziekten te bestrijden.

In de jaren 1906-1907 heerste in Moskou een zware epidemie van febris recurrens, waar- tegen op grote schaal atoxyl werd toegepast. Twee belangrijke ervaringen werden hierbij opgedaan. In de eerste plaats werd duidelijk, dat atoxyl een genezende werking had, maar toch niet zo a-toxisch was als men had gedacht. Bij sommige patiënten veroorzaakte het middel blindheid. Een tweede ervaring was die, dat atoxyl ook werkzaam is tegen de verwekker van syphilis. Lesser in Berlijn deed daarop proeven met atoxyl op met spirochaeten geïnfecteerde apen. Hij verkreeg zulke gunstige resultaten, dat hij er ook syphilitische patiënten mee ging behandelen. Maar ook onder deze patiënten kwam soms atrofie van de nervus opticus voor ten gevolge van het atroxyl. Niettemin achtte Ehrlich het atroxyl een bruikbaar uitgangspunt voor de verkrijging van een middel met een bredere therapeutische index.

Ehrlich vermoedde, dat de door Béchamps opgestelde formule van het atroxyl niet juist was. Dr. A. Bertheim kreeg de opdracht de juiste formule van het atroxyl op te stellen. Inderdaad bleek het geen arseenzuuranilide, maar een arsinilzuur. Omdat het arsenicum zo goed bleek te werken, gaf Ehrlich opdracht varianten van het atoxyl te vervaardigen. Het eerste diaminoarseenbenzol werd in 1906 vervaardigd onder no. 371. No. 418 was het arsenophenylglycine, dat zeer goed bleek te werken tegen trypanosomen.

In 1907 reeds werd het duidelijk, dat het niet mogelijk was alle chemische verbindingen in het Georg Speyer Haus zelf samen te stellen. Ehrlich ging daarom in dat jaar een hechte relatie aan met de Farbwerke te Hoechst, een relatie die voor de wetenschap uiterst zegenrijk en vruchtbaar is gebleken. Het jaar daarop, 1908, ontving Ehrlich tezamen met Metschnikoff de Nobelprijs voor de geneeskunde. Er brak een drukke tijd voor hem aan, met vele reizen, o.a. naar Amerika, en spreekbeurten. Na zijn terugkeer, in 1909, ontstonden er grote moeilijkheden. Door zijn autoritaire optreden verlieten enkele medewerkers zijn instituut. Het verlies werd echter spoedig goed gemaakt door de komst van S. Hata uit Japan, in het begin van 1909. Deze leerling van Kitasato ging zich geheel en al bezig houden met het beproeven van arseno-benzol preparaten.

Het arsacetine, dat reeds in 1906 door Neisser tegen syphilis was toegepast, bleek even giftig als het atoxyl. Preparaat 592, diamino-dioxyarsenobenzol bleek echter superieur te werken. Dr. A. Bertheim, die de stof had gesynthetiseerd, maakte er het zoutzure zout van en dit werd preparaat 606, samengesteld eind mei, begin juni 1909. Vanwege de 'heilbrengende' werking werd het geneesmiddel door Ehrlich salvarsan genoemd. Ook deze stof had echter nog enkele onaangename en soms gevaarlijke bijwerkingen, zoals nier- en leverbeschadiging en encephalitis. In 1911 maakte Bertheim op verzoek en volgens de inzichten van Ehrlich nieuwe preparaten. Op 9 januari 1912 stelde hij een stof samen met 19% arsenicum, het salvarsan-natrium. Dit werd het neo-salvarsan, het middel, dat tezamen met de door Levaditi ingevoerde bismuthbehandeling, voor het eerst in de geschiedenis genezing van syphilis in het eerste en het tweede stadium mogelijk maakte³.

De ontvangst van het salvarsan in Nederland

In ons land werden de ontwikkelingen aan het chemotherapiefront in Duitsland op de voet gevolgd. Over preparaat 418, het arsenophenylglycine, werd reeds bericht door Pinkhof⁴, in 1909 in het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde. Ook de introductie van het salvarsan werd door nederlandse artsen ter plaatse gevolgd. Op 22 juni 1910 woonde Pinkhof de vergadering der Berliner med. Gesellschaft bij, waar het nieuwe middel salvarsan werd besproken door Wechselmann, in tegenwoordigheid van Ehrlich. Zijn verslag van de verkregen informatie is objectief en zeer leerzaam. Hij verwijst ook naar diverse tijdschriftartikelen, waarin tijdgenoten hun ervaringen met salvarsan bij de behandeling van syphilispatiënten mede delen.

Pinkhof sluit zich bij de voorzichtige slotsom van Neisser aan, dat het middel in een aantal verse gevallen de syphilis in de kiem kan verstrikken, dat in andere gevallen de verschijnselen vaak veel sneller kunnen verdwijnen dan bij behandeling met joodkalium of kwikzilver. "Nooit werd meer dan eens ingespoten". Hij eindigt zijn verslag met de opmerking, dat het arsenobenzol voor de praktizerende arts nog niet bruikbaar is en dat het ook nog niet in fabrieken bereid of in de handel gebracht wordt.

Een kritisch geluid liet de rotterdamse huidarts J. F. Maas⁵ horen. Begin september 1910 bracht hij een bezoek aan het Georg Speyer Haus te Frankfurt, "waarheen tegenwoordig geneeskundige pelgrims uit alle landen optrekken. '606' is het doel van hun bedevaart". En hij

vervolgt: "Hollandsche bedevaartgangers waren er nog niet veel, ik vond in het vreemdelingenboek bij Ehrlich slechts zeer weinig Hollandsche namen. Nu, de thuisblijvers hebben ditmaal geen ongelijk. Wat men ziet, is nl. niet zoo heel veel, althans op het oogenblik". Maas' conclusie doet bepaald weldadig aan. "Men zoekt dus nog steeds te Frankfort. Nu, hierin ligt zeker niets verkeerd. Waartegen ik echter wil opkomen is de wijze, waarop deze nog niet rijpe zaak in het openbaar behandeld wordt, is het feit, dat men tegenover den patient na één inspuiting van genezing durft spreken (ik heb patiënten na één inspuiting uit de kliniek zien ontslaan onder de toevoeging: "Sie sind geheilt"). Waarom toch al die voorbarige oordeelvelingen en gevolgtrekkingen? Wij *kunnen* niet weten, voordat wij verscheiden jaren verder zijn, of de symptoomloos geworden patient ook inderdaad genezen is".

Op 15 oktober 1910 schreef Wiener⁶ over de ervaringen, die men in Parijs met het nieuwe middel had opgedaan. Hij beschrijft niet alleen een aantal spectaculaire verbeteringen tengevolge van het '606', maar hij wijst ook op de plaatselijke en algemene bijwerkingen van het middel. Uit de snel intredende gunstige werking, die het salvarsan uitoefent op de zo uiterst besmettelijke efflorescenties van het secundaire stadium, meent Wiener (zoals vele anderen na hem, b.v. Hoffmann) de conclusie te mogen trekken, dat het nieuwe geneesmiddel van grote maatschappelijke waarde is⁷. In kort bestek geeft hij aan welke patiënten voor een behandeling met salvarsan in aanmerking komen en welke voorzorgen daarbij moeten worden genomen.

Reeds uit de hier geciteerde feulletons en berichten in het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde mogen wij concluderen, dat onze vaderlandse geneesheren goed op de hoogte werden gehouden met de ontwikkelingen op het gebied van de chemotherapie en de syphilisbestrijding, in het begin van deze eeuw.

* De afleveringen I en II zijn verschenen in Aere Perennius, nrs. 32 en 33, resp. januari en april 1979.

Noten:

1. Het geloof in de mogelijkheid tot het systematisch uitroeien van alle ziektes en in het bijzonder de infectieziekten leefde toen zeer sterk onder mannen als Koch, Behring, Pasteur Roux. De filosoof Eduard Hartmann (1842-1906), oud artillerie-officier, kon de geneeskundige idealen van zijn dagen niet volgen. In 1892 schreef hij een brief aan zijn vriend Behring, waarin een passage luidt: "Maar waar moeten wij dan de mensen laten, als alle ziekten zijn overwonnen? De mensheid zou ten slotte voor het vraagstuk gesteld zijn, nieuwe wapenen aan te wenden ter bekorting van het leven in het algemeen en dat van de droefgeestige grijsaards in het bijzonder, nadat zij op deze wijze aan de natuur de hare ontnomen had".

2. De overheden waren in die tijd nog uitermate terughoudend en zuinig met het verlenen van financiële steun aan het wetenschappelijk onderzoek. Behring had geen geld om zich grote proefdieren aan te schaffen. Hij moest maanden wachten, alvorens hij toestemming verkreeg een oud cavalleriepaard tegen diphtherie te immuniseren. Toen tegen het eind van het jaar 1893 een samenwerking tot stand kwam tussen Behring en Ehrlich, om onderzoek te verrichten op het gebied van de serologie en de serumtherapie, ontving Behring 150 mark subsidie per maand, ten behoeve van het onderzoek. Ehrlich was voor zijn onderzoek geheel en al afhankelijk van de financiële steun van zijn schoonvader.
3. Doeltreffende causale behandeling van syphilis werd mogelijk door:
 - a. de ontdekking, in 1904, van de verwekker door Fritz Schaudinn en Erich Hoffmann,
 - b. de samenstelling van werkzame geneesmiddelen, door Ehrlich en zijn medewerkers en door Levaditi,
 - c. de ontwikkeling van een serodiagnostische reactie, die in 1906 werd gepubliceerd door Wassermann, Neisser en Bruck. Deze reactie berust op het door Jules Baptiste Vincent Bordet (1870-1961) en Octan Pierre Joseph Gengou (1875-1957) ontdekte verschijnsel van 'complement binding' in een haemolytisch systeem.
4. Herman Pinkhof (1863-1943), geb. Rotterdam, studeerde te Leiden 1880-1885, promoveerde aldaar 1886, prakticeerde te Amsterdam. Hield zich bezig met medische ethiek, talmudische geneeskunst, sociale geneeskunde en pharmacie. Was redacteur van het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde. Hij overleed te Westerbork.
5. Johan Frederik Maas (1877-1961), geb. Rotterdam, studeerde te Leiden 1895-1903, promoveerde aldaar 1905. Was dermatoloog te Rotterdam 1909-1952. Overleed te Zeist.
6. Eduard Wiener (1884-1940), geb. Amsterdam, studeerde aldaar 1901-1909 en vestigde zich er als huidarts. Hij benam zich met zijn vrouw en zoon het leven na de duitse inval.
7. Het is nog geenszins duidelijk of er verband bestaat tussen de mogelijkheid tot snelle en doeltreffende behandeling van de syphilis en het epidemische beloop van de ziekte.

LITERATUUR

- Alt, Konrad. Das neueste Ehrlich-Hatapräparat gegen Syphilis *Münchener medizinische Wochenschrift* 57 (1910), 561-564.
- Apolant, H. e.a., *Paul Ehrlich. Eine Darstellung seines wissenschaftlichen Wirkens*. Festschrift zum 60. Geburtstag des Forschers (14 März 1914). Gustav Fischer, Jena 1914.
- Bäumlér, Ernst, *Ein Jahrhundert Chemie*. Econ-Verlag, Düsseldorf 1914.
- Browning, C. H., Emil Behring and Paul Ehrlich. Their contributions to science. *Nature*, vol 175 (1955), 570-75, 616-19.
- Calcar, R. P. van, *Immunitetsreacties en eenige harer toepassingen voor kliniek en laboratorium*. van Doesburgh, Leiden 1908.
- Ehrlich, P., Ueber den jetzigen Stand der Chemotherapie. *Ber. dtsh. chem. Ges.* 42 (1909), 17-47.
- Ehrlich, Paul und S. Hata, *Die experimentelle Chemotherapie der Spirillosen (Syphilis, Rückfallfieber, Hühnerspirillose, Frambösie)*. Springer Verlag, Berlin 1910.
- Ehrlich, P. *Grundlage und Erfolge der Chemotherapie*. Enke, Stuttgart 1911.
- Greiling, Walter, *Im Banne der Medizin. Paul Ehrlich - Leben und Werk*. Econ-Verlag, Düsseldorf 1955.
Vertaling: *Paul Ehrlich. Zijn leven en werk* door W. E. Gritters Doublet, Stafleu, Leiden.

- Hoffmann, Erich, *Wie kann die Menschheit von der Geissel der Syphilis befreit werden?* Springer Verlag, Berlin 1927.
- Iversen, Julius, Ueber die Wirkung des neuen Arsenpräparates (606) Ehrlichs bei Rekurrens. *Münchener medizinische Wochenschr.* 57 (1910), 777-79.
- Lazarus, Adolf, *Paul Ehrlich*. Rikola Verlag, 1922.
- Maas, J. F., Feuilleton "606". *NTvG* 54 (1910) II, 1024-27.
- Marquardt, Martha, *Paul Ehrlich als Mensch und Arbeiter. Erinnerungen aus dreizehn Jahren seines Lebens (1902-1915)*. Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart usw. 1924.
- Pinkhof, H., Behandeling der dementia paralytica met arsenophenylglycine. *NTvG* 53 (1909), 878-80.
- Pinkhof, H., Dioxydiaminoarsenobenzol, het nieuwe middel van Ehrlich tegen syphilis. *NTvG* 54 (1910) II, 202-6.
- Pinkus, Felix, Paul Ehrlichs Wirken. *Medizinische Klinik* II (1915), 1116-17 en 1143-45.
- Schreiber und Hoppe, Ueber die Behandlung der Syphilis mit dem neuen Ehrlich-Hataschen Arsenpräparat (No. 606). *Münchener medizinische Wochenschrift* 57 (1910), 1430-32.
- Schreiber, E., Ueber die intravenöse Einspritzung des Ehrlichschen Mittels "606". *Münchener med. Wochenschr.* 57 (1910), 2025-26.
- Wassermann, A., A. Neisser und C. Bruck, Eine serodiagnostische Reaktion bei Syphilis. *Deutsche med. Wochenschr. Bd. 32, No. 19* (1906), 745-46.
- Wassermann, A. von, Paul Ehrlich. *Deutsche med. Wochenschr.* 41 (1915), 1103-6, 1135-36.
- Wiener, Ed., Feuilleton. Therapia Sterilisans Magna? *NTvG* 54 (1910) II, 1663-68.

PROMOTIES VAN AMSTERDAMSE JOODSE ARTSEN AAN
NEDERLANDSE UNIVERSITEITEN GEDURENDE DE
17e EN 18e EEUW

door

F. A. Stemvers

Tijdens het bewerken van het *Biografisch Lexicon van Nederlandse Artsen* trof ons een bijzonderheid aangaande de Joodse geneeheren, die in de 17e en 18e eeuw te Amsterdam praktizeerden. Voor zover deze aan een Nederlandse hogeschool hun graad behaalden, deden zij dat over het algemeen prompt na hun inschrijving aan betrokken universiteit. De termijn tussen inschrijving en promotie bedroeg in deze gevallen op zijn hoogst enkele weken.

Nu was deze gang van zaken aan de voormalige Gelderse Hogeschool te Harderwijk geen uitzondering (men denke b.v. aan Boerhaave), maar aan de universiteiten, waaraan de meeste Joodse artsen promoveerden, Leiden en Utrecht, was zij minder gebruikelijk. Gezien de om-

vang van de groep, die promoveerde zonder voorafgaand universitair onderwijs te hebben genoten, willen wij iets uitgebreider bij deze zaak stil staan.

Het aantal in Nederland¹ gepromoveerden

Een volledige lijst van de Joodse artsen, die gedurende de periode 1641-1814 te Amsterdam praktijk hielden wordt gegeven door van Esso². Deze heeft daartoe de *Series Nominum Doctorum Amstelodamensis 1641-1753* en *1753-1814* (voortaan te noemen: Series N.D.) geraadpleegd. Deze twee registers, thans nog aanwezig op het Amsterdams gemeente-archief, berustten destijds bij het Collegium Medicum van Amsterdam. Dit college werd in 1636 onder andere op aandringen van Nicolaas Tulp opgericht en bestond aanvankelijk uit twee artsen en twee apothekers. In 1640 werden nog twee artsen aan dit gezelschap toegevoegd. Vanaf 1641 werd iedere geneesheer die in de stad wenste te praktizeren verplicht zijn promotie attestatie door het Collegium te laten onderzoeken onder gelijktijdige overlegging van zijn bewijs van burgerschap³. Diegenen, waarvan de "bul" in orde bevonden werd, werden in de Series N.D. ingeschreven met vermelding van voornaam en achternaam, alsmede de datum en plaats van promotie. Soms werd ook de herkomst van betrokkene vermeld. Hoewel de Joden in veruit de meeste gevallen niet in het bezit waren van het burgerschap, bleek dat geen belemmering voor hun inschrijving. Wel werd hun naam meestal voorzien van de toevoeging "Judaeus" of "Hebraeus".

In de hierna volgende lijst is voor de data van inschrijving gebruik gemaakt van de verschillende alba studiosorum van de nederlandse universiteiten. Bij het utrechtse album deed zich de moeilijkheid voor, dat deze de ingeschrevenen per jaar vermeldt, zonder verdere datum. Aangenomen mag echter worden, dat de in dit album gehanteerde volgorde een chronologische is, zodat de plaats van een ingeschrevene ten opzichte van de overige een aanwijzing biedt. Daarom is bij iedere utrechtse promovendus zijn relatieve plaats weergegeven door een rangnummer van het totaal.

De titels van proefschriften en de eventuele namen van promotores zijn afkomstig uit de alba promotorum, voor zover aanwezig⁴. De titels van te Harderwijk verdedigde dissertaties zijn ontleend aan de catalogus van de *Bibliotheca Medica Neerlandica*.

(Betekenis der afkortingen: m. = matriculatie; p. = promotie)

Te Leiden promoveerden:

- Aaron Mendez d'Almansa (Salmanticensis)
alias Aaron Mendez Enriquez
m. 9 december 1661, p. 15 december 1661, *De melancholia*

- Moyses Salom de Azevedo (de Pas)
m. 9 december 1661, p. 15 december 1661, *De asthmate*
- Joseph Morenu Bueno
m. 9 april 1669, p. 11 april 1669, *De peripneumonia*
- Moseh Orobio de Castro
m. 15 mei 1678, p. 18 mei 1678, *De hydropse*
- David Pina (David Sarfaty de Pina)
m. 15 mei 1678, p. 18 mei 1678, *De pleuritide*
- Isaac Gabay Henriquez
m. 14 juni 1682, p. 19 juni 1682, *De asthmate*
- Abraham de Rocamora
m. 30 juni 1705, p. 1 juli 1705, *De hydropse*
- Samuel Abbaz (Abas)
m. 1 augustus 1708, p. 2 augustus 1708, *De apoplexia*
- Hartog Samuel Wessels
m. 6 juli 1719, p. 21 juli 1719, *De peripneumonia*
- Jacob de Spinoza
m. 15 juli 1720, p. 19 juli 1720, *De hydropse*
- Jacob de Leon Arons
m. 7 april 1728, p. 13 april 1728, *De lumbricis*
- David de Jacob de Meza
m. 18 juni 1731, p. 25 juni 1731, *De ématosi* (grieks)
- Aaron de Ishac Ledesma
m. 18 juni 1731, p. 25 juni 1731, *De homioiosi*
- Levie Heymans
m. 12 juli 1734, p. 13 augustus 1734, *De convulsione*
- Michael Benedictus
m. 3 december 1737, p. 12 december 1737, *De ventricule humano*
- Ysaac Perez
m. 22 mei 1742, p. 31 mei 1742, *De vesicantibus eorumque emolumento et detrimento*
- Aaron Boas
m. 24 november 1745, p. 7 december 1745, *De haemoptysi*
- Jacob Levy
m. 31 juli 1747, p. 7 augustus 1747, *De angina*
- Salomon de David de Meza
m. 15 juni 1749, p. 26 juni 1749, *De natura et efficacia mercurii*
- Jacob de David de Meza
m. 18 juli 1751, p. 28 juli 1751, *De peripneumonia*
- Samuel Benavente
m. 8 januari 1770, p. 14 februari 1770, *De rhachitide*
- Gabriel David d'Avania
m. 24 februari 1774, p. 14 maart 1774, *De causa circulationis liquoris per vasa minima*
- Isaac Haim Abendana de Britto
m. 24 augustus 1778, p. 29 oktober 1778, *De cholera*

Te Utrecht promoveerden:

- Daniel Semah Aboab
m. 1667, nr 36 van 47, p. 5 december 1667, *De phrenitide*, prom. Regius
- Salomon de Rocamora
m. 1668, no 27 van 48, p. 18 augustus 1668, *De pleuritide*, prom. Regius
- Salomon de Meza
m. 1690, no 38 van 62, p. 8 oktober 1690, *De apoplexia*, prom. Munnicks

- Benjamin (de) Hartogh
m. 1691, no 4 van 61, p. 31 maart 1691, *De ictero flavo*, prom. Munnicks
- Isaac de Rocamora
m. 1693, no 22 van 64, p. 27 juni 1693, *De diabete*, prom. Munnicks
- Jacob Lopez Sousa
m. 1718, no 31 van 53, p. 20 augustus 1718, *De pleuritide*, prom. Serrurier
- David de Salomon de Meza
m. 1722, no 42 van 57, p. 9 november 1722, *De diabete*, prom. Serrurier
- David del Valle y Saldana
m. 1722, no 43 van 57, p. 9 november 1722, *De incubo*, prom. Leusden
- Abraham de Mattos
m. 1723, no 34 van 50, p. 5 november 1723, *De convulsione*, prom. Leusden
- Isaac Baruh Benaventus
m. 1724, no 13 van 59, p. 26 mei 1724, *De calculo*, prom. Leusden
- Josua Charleviel
m. 1732, no 27 van 32, p. 29 januari 1733, *De empyemate*, prom. Serrurier
- Salomon de Abraham de Meza
m. 1749, no 5 van 31, p. 10 juni 1749, *De menstruis*, prom. Oosterdijk Schacht
- Franciscus Barreto da Veiga
m. 1753, no 16 van 29, p. 27 september 1753, *De motu spasmodico*, prom. Woertman
- Michael Jacobus de Vries
m. 1757, no 22 van 38, p. 30 augustus 1757, *De phrenitide*, Oosterdijk Schacht
- Joachim van Embden
m. 1760, no 28 van 28, p. 31 maart 1761, *De colica*, prom. Luchtmans
- Aron del Valle Saldana
m. 1762, no 4 van 33, p. 18 mei 1762, *De exostosi*, prom. Hahn
- Levi Joël
m. 1762, no 19 van 33, p. 31 juli 1762, *De vesicula fellea humana*, prom. Luchtmans
- Salomon Meyers
m. 1764, no 2 van 41, p. 3 mei 1764, *De angina*, prom. Oosterdijk Schacht
- Salomon Levi Isaacs
m. 1769, no 11 van 26, p. 18 juli 1769, *De semine praesertim humano*, Oosterdijk Schacht
- Abraham Coronel
m. 1772, no 6 van 43, p. 9 april 1772, *De februm utilitate*, Oosterdijk Schacht
- David Levy jr.
m. 1772, no 5 van 43, p. 15 april 1772, *De angina*, Oosterdijk Schacht
- Benjamin de Sola
m. 1773, no 28 van 30, p. 29 december 1773, *De matris prae alieno nutricis lactis necessitate ac utilitate*, Oosterdijk Schacht
- Alvaro Telles da Costa
m. 1734, no 13 van 41, p. 12 juli 1734, *De manducatione*, prom. Albinus
- Joseph, Antonius de Silva e Mello
m. 1780, no 24 van 28, p. 15 november 1780, *Theses medicae*, prom. Leusden

Te Harderwijk promoveerden:

- Abraham Guttierrez
m. 21 mei 1684 (M. Cand.), p. mei 1684
- Isaac de Abraham Dias
m. 26 maart 1713 (M. Cand.) p. 30 maart 1713
- Hartogh Alexandri van Embden
m. 31 januari 1716, p. 6 februari 1716, *De iliace passione*

- Salomon van Minden
m. 10 februari 1747 (M. Cand.), p. 6 april 1747
- Joseph Veershijm
m. 6 augustus 1760, p. 9 augustus 1760, *De variolis*
- Tobias Nathanis de Vries
m. 2 mei 1775, p. 14 mei 1775
- Jacobus d'Ancona
m. 16 maart 1791, p. 24 maart 1791, *Positiones medicae inaugurales*
- David de Meza jr.
m. 24 februari 1798, p. 13 maart 1798, *Theses medicae inaugurales*

Te Franeker tenslotte promoveerde nog:

- Joseph Vergniol jr.
m. 7 juli 1723 (M. Cand.), p. 20 juli 1723, *Peractis legitime examinibus, remissa disputatione*, prom. Latané

Voorts kan men in de Series N.D. nog de naam vinden van Abraham Israël Frois, die op 18 maart 1663 te Utrecht promoveerde op een dissertatie *De angina*. Hij is in het album studiosorum echter niet terug te vinden, ook niet onder de verst gezochte verbasteringen van zijn naam.

Het blijkt nu, dat van de 75 tot en met 1798 aan nederlandse universiteiten gepromoveerde joodse artsen in de Series N.D. er minstens 56 (ca. 75%) niet aan de betrokken universiteit, noch aan enige andere hogeschool hier ten lande gestudeerd hebben, althans voor zover wij uit de inschrijvingen kunnen opmaken. Toch moeten de betrokken adspirant-medici een voldoende opleiding hebben genoten, want zij bleken in staat een academische graad te verwerven. De eisen, die de universiteiten aan een promovendus stelden waren, afgezien van de verdediging van de dissertatie: het afleggen van een algemeen geneeskundig examen, de becommentariëring van een aphorisme van Hippocrates en de bespreking van een opgegeven ziektegeval. Kennelijk waren de joodse promovendi in staat aan deze eisen te voldoen. De vraag rijst: waar hadden zij hun opleiding genoten?

Het is natuurlijk mogelijk, dat zij in het buitenland studeerden, doch het opportuner achtten aan een nederlandse universiteit te promoveren. Verschillende omstandigheden maken dit echter onaanvaardbaar. De nederlandse universiteiten behoorden tot de beste van Europa, zodat men zich vanwege de kwaliteit van het onderwijs niet naar elders behoefde te begeven en tevens was de tolerantie in de Nederlanden jegens de Joden groter dan over het algemeen in de rest van Europa het geval was. Bovendien gaf een promotiebul, behaald aan welke erkende universiteit dan ook recht tot het uitoefenen van de medische praktijk, zodat er geen dwingende reden bestond speciaal aan een nederlandse hogeschool te promoveren. Indien men in het buitenland gestudeerd had, had men daar zonder bezwaar ook kunnen promoveren.

Het is waarschijnlijker, dat de betrokken promovendi een vorm van extra-universitair onderwijs van een hoog wetenschappelijk gehalte hadden genoten. Dit onderwijs nu, heeft vermoedelijk vooral en wellicht uitsluitend in eigen kring plaats gevonden. Hiertoe bestaan de volgende aanwijzingen:

Allereerst is het aantal familierelaties tussen de verschillende artsen overvloedig. Zo waren Moseh Orobio de Castro en David Pina een zoon, respectievelijk schoonzoon van Dr. Isaac (Balthazar) Orobio de Castro. Beide jongelieden schreven zich in en promoveerden op dezelfde dagen en het ligt voor de hand te veronderstellen, dat zij hun medische studie in hechte samenwerking en onder leiding van dezelfde persoon volbracht hadden. Beiden droegen hun dissertatie onder meer op aan hun vader resp. schoonvader. Nu werden aan deze oud-hoogleraar in de geneeskunde te Toulouse, ex-gevangene van de inquisitie en militant bestrijder van Spinosa vele geschriften uit amsterdamsche joodse kringen opgedragen. Niettemin lijkt het vermoeden gerechtvaardigd, dat hij het was die beide jongemannen in de geneeskunde inwijdde.

David Pina, vrijwel zeker één en dezelfde als David Sarfaty de Pina⁵, was op zijn beurt de leermeester van Salomon de Isaac de Meza, zoals deze in zijn in 1690 te Utrecht verdedigde proefschrift meldt⁶. Zelf leidde Salomon de Meza o.a. Hartogh Alexandri van Embden op⁷ en tevens is hij waarschijnlijk niet vreemd geweest aan de medische vorming van zijn eigen zoon David, die in 1722 te Utrecht promoveerde. In de dissertatie van Salomon de Abraham de Meza (prom. Utrecht, 1749) komt een gedicht voor, dat een oom van de promovendus, David de Jacob de Meza (prom. Leiden, 1731) noemt als leermeester⁸. De in 1760 te Utrecht gepromoveerde Joachim van Embden tenslotte, droeg zijn proefschrift op aan Dr. Hartogh Alexandri van Embden en aan Dr. David de Salomon de Meza (prom. Utrecht, 1722).⁹

Naast deze opdrachten en expliciete vermeldingen van leermeesters valt het nog op, dat bij een aantal gelegenheden een tweetal promovendi zich gelijktijdig inschreef en tevens op de zelfde dag promoveerde.

Uit deze gegevens, beperkt zo zij mogen zijn, vormt zich het beeld van een tamelijk besloten gemeenschap, die de opvoeding en vorming van haar kinderen tot op academisch niveau toe bij voorkeur zelf verzorgde. Wat waren de redenen voor dit isolement? In het kort kunnen de volgende genoemd worden:

in de 17e en in sterkere mate in de 18e eeuw was er sprake van een manifeste discriminatie van de Joden. Eerst in 1796 werd een einde

gemaakt aan de officiële discriminatie, maar ook daarna gaf b.v. het Collegium Medicum nog het advies het woord "Judaeus" te plaatsen achter de naam van een in te schrijven joodse arts¹⁰. Utrecht, waar getuige de voorgaande lijst een niet gering aantal joodse medicinae doctores promoveerden, ontzegde Joden tot 1789 toe het recht tot overnachting binnen de stad, op grond van een stedelijke beschikking uit 1444.

Voorts vertoonden met name de portugese Joden, waaronder naar verhouding de meeste artsen voorkwamen, een sterke neiging tot het zich richten op kwesties van de eigen gemeenschap. Men moet zich op de religieuze achtergrond van deze groep niet verkiijken: toen zij onder druk van de inquisitie aan het Iberisch Schiereiland ontvluchtten beleden zij voor de buitenwereld al vaak sedert generaties het christelijke geloof. Dit had de oorspronkelijkheid en de zuiverheid van hun kennis van het joodse geloof niet onaangetaast gelaten en zij spendeerden dan ook veel tijd en energie aan de herontdekking van en het wederom vorm geven aan het geloof van hun voorouders. Men trachtte de homogeniteit van het geloof te bevorderen, door de geleerden zo veel mogelijk gesloten te houden.

Enerzijds bestond er dus een druk van buiten af, anderzijds een streven van binnenuit, die beiden meewerkten aan het tot stand komen van het in dit artikel naar voren gebrachte verschijnsel.

Noten:

1. "Nederland" is in dit verband een anachronisme, maar wordt gemakshalve toch gehanteerd.
2. I. Van Esso Bzn. in Brugmans en Frank (zie literatuur), 671-75
3. Haver Droeze (zie literatuur), 3-5
4. Voor Leiden is dit Molhuysen (zie literatuur). Van Harderwijk bestaat er geen album prom.
5. Volgens Koenen overleed een Dr. David Pina te Amsterdam in 1670. In de gegevens van de portugees-joodse begraafplaats "Beth Haiim" te Ouderkerk aan de Amstel is hier echter geen bevestiging te vinden. Waarschijnlijk is er in Amsterdam in de tweede helft van de 17e eeuw nooit een andere Dr. Pina geweest dan de genoemde David Sarfaty de Pina.
6. Van Esso, 660
7. Ibid., 661
8. Ibid., 661
9. Ibid., 662
10. Ibid., 652
11. Ibid., 653

LITERATUUR:

- Dr. D. E. Cohen, De vroegere Amsterdamsche Joodsche doktoren. *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 71 (1927) II, 1385-1401

- I. van Esso Bzn., Het aandeel der Joden in de natuurwetenschappen in de Nederlanden, in Dr. H. K. Brugmans en drs. A. Frank (red.), *Geschiedenis der Joden in Nederland*, 1e dl., tot ca. 1795 Amsterdam 1940
- J. J. Haver Droeze, *Het Collegium Medicum Amstelaedamense 1637-1798*, Haarlem 1921
- M. M. Kayserling, *Biblioteca Espanola-Portuguesa Judaica*, Straatsburg 1890
- Nathan Koren, *Jewish Physicians. A biographical index*. Jerusalem 1973
- W. Chr. Pieterse, *Daniel Levi de Barrios als geschiedschrijver van de Portugees-Israëlitische gemeente te Amsterdam in zijn 'Triumpho del Gobierno Popular'*, Amsterdam 1968
- Cecil Roth, *A History of Marranos*, 4th ed., New York 1974
- J. S. da Silva Rosa. *Geschiedenis der Portugese Joden te Amsterdam* Amsterdam 1925
- Dr. P. C. Molhuysen (red.), *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*, Dl. II t/m VI, Leiden 1918-1923
- *Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae, MDLXXV-MDCCCLXXV* Hagae 1875
- *Album Studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae*, Ultraiecti 1886
- *Album Promotorum Academiae Rheno-Traiectinae, 1636-1815*, Traiecti ad Rhenum, 1936
- *Album Studiosorum Academiae Gelro-Zutphanicae*, Hagae 1904
- H. J. Koenen, *Geschiedenis der Joden in Nederland*, Utrecht 1843

MEDISCHE FACULTEITEN EN STEDELIJKE DOCTOREN

door

G. A. Lindeboom

Gaarne zou ik een korte notitie willen maken over de verhouding tussen de Faculteiten van Geneeskunde en de Stedelijke Doctoren in de universiteitssteden in vroeger dagen. Er zijn namelijk sterke aanwijzingen dat die, in de latere middeleeuwen, betrekkelijk nauw zijn geweest. Men kan zelfs zeggen, dat de Faculteiten toen ook, althans in sommige gevallen, alle ter plaatse gevestigde doctores medicinae omvatten.

1. Iets dergelijks laat zich reeds vermoeden wanneer men bij Roth (1892, 1964) het verslag leest van de promotie van Andreas Vesalius (1514-64) te Padua (Roth, 425-7, Lindeboom 1964). Op zaterdag, 1 december 1537, kwam men voor het eerst bijeen, bij welke gelegenheid Vesalius toestemming tot promotie kreeg. Aanwezig waren op uitnodiging twaalf professoren en doctoren. Het 'tentamen' vond plaats op maandag 3 december (direct daarna moest hij de eed zweren; hij was dus toen eigenlijk al licentiaat). Op 5 december vond het examen (het 'rigorosum') voor het doctoraat plaats in het bisschoppelijk paleis (ook op tevoren opgegeven punten), dadelijk daarna vond de promotie tot doctor plaats in de aanwezigheid van twee en twintig professoren en doctoren.

2. In de Statuten van de Leidse Hogeschool, welke, nadat verschillende ontwerpen waren afgewezen, op 2 juni 1575 werden vastgesteld (Molhuysen I, 25*v v), werd bepaald dat de te Leiden gepromoveerde Doctoren, indien zij aldaar bleven wonen, deel zouden uitmaken van de Senaat. Blijkbaar gold het voor doctoren van alle Faculteiten, doch dus alleen indien ze te Leiden hun doctorsgraad hadden verkregen. Het is niet bekend welk voorbeeld men te Leiden heeft gebruikt voor het opstellen van de Statuten. Volgens Molhuysen (1916) zullen het wel niet die van Leuven zijn geweest, want men stond te Leiden nogal antagonistisch tegenover de toen al anderhalve eeuw oude Brabantse universiteit.

In elk geval is de zoëven genoemde bepaling te Leiden nimmer ten uitvoer gelegd, hoewel in 1587 de toenmalige Rector, de jurist Justus Lipsius (1547-1606) daar nog eens op heeft aangedrongen. In 1594 werd de bepaling, die nooit had gefunctioneerd, opgeheven. Blijkbaar hebben de hoogleraren de boot afgehouden. Er zullen toen weinig of geen nog te Leiden gepromoveerde doctoren in de stad zijn geweest.

3. Toch is het opvallend, dat doctoren die zich te Leiden vestigden, zich veelal opnieuw in het *Album Studiosorum* lieten inschrijven. Men kan zich afvragen waarom ze dit deden. Waren ze van plan opnieuw colleges te gaan bijwonen? Het kan zijn, dat dit voor een enkele heeft gegolden. Gerard van Swieten (1700-72) bleef na zijn promotie in 1725 de klinische lessen van zijn hoog vereerde Boerhaave (1668-1738) volgen.

Maar het ligt voor de hand, dat de meeste doctoren die zich opnieuw lieten inschrijven het om een andere reden, namelijk een financiële, deden. Door de inschrijving werd men 'academie-burger', lid van de academische gemeenschap. En als zodanig kon men delen in de voorrechten van de Hogeschool. Dat betekende vrijdom van belasting voor een behoorlijk quantum wijn en bier, als ook op andere victualiën (bijvoorbeeld zout). Te Harderwijk kregen, bij de oprichting op 11 augustus 1648, hoogleraren en studenten vrijdom van impost voor 6 anker wijn, dat is juist een okschoofd, dus in totaal 232 liter en voor 6 ton (à 150 liter) bier. Aangezien de hoogleraren niet met de studenten op één lijn gesteld wensten te worden, werd hun portie een jaar later (13 juni 1649) verhoogd tot twee okschoofden wijn en 15 ton bier! Hoeveel men te Leiden kreeg kon ik niet zo snel nagaan .

Voor de vrijstelling werden biljetten, cedulen genoemd, uitgereikt, die door de belastingambtenaar werden gecontroleerd. Ook de weduwen van professoren genoten dit voorrecht. De weduwe van Boerhaave, Mevrouw Maria Boerhaave-Drolenvaux, heeft na de

dood van haar echtgenoot eens bij de Senaat gereclameerd over een - waarschijnlijk grote - zending wijn uit Rotterdam, waar ze de accijns als hoogleraarsweduwe niet voor wenste te betalen. Belastingambtenaren zouden haar slechts "immuniteit" willen geven als een student, namelijk voor 80 stopen (1 stoop = 1/16 anker = \pm 2 liter). Deze zaak was belangrijk genoeg om herhaaldelijk in de Senaat te sprake te komen (Molhuysen V. 238-42).

De weduwe van de Amsterdamse dokter Huet, die bij haar studerende zoon te Leiden woonde, klaagde dat ze accijns moest betalen van zout en zeep (Molhuysen V. 242).

4. Aan de meeste oude universiteiten in Midden-Europa schijnt het van oudsher de gewoonte geweest te zijn, dat de stedelijke doctoren deel uitmaakten van de Faculteit. In de levensbeschrijving van Boerhaave's langjarige correspondent, de latere keizerlijke hofarts, Johannes Baptista Bassand (1680-1742) leest men, dat deze, na enige jaren als legerarts in de strijd tegen de Turken te hebben gediend, in 1720 te Wenen is teruggekeerd en op 26 oktober in de 'Medische Faculteit van de Universiteit' is opgenomen (Lindeboom, 1957). Dit betekent niet, dat hij hoogleraar geworden zou zijn - want dat is hij nimmer geweest. Als te Wenen gevestigd geneesheer werd hij opgenomen in de stedelijke corporatie van doctoren, die als het ware één geheel vormden met de Medische Faculteit der Universiteit.

In het boek van Erna Lesky over de Weense medische School in de negentiende eeuw vindt men hierover meer. Toen Gerard van Swieten (1700-72) als keizerlijk lijfarts in 1745 door de jonge Maria Theresa naar Wenen werd geroepen, kwam hij uiteraard ook in de Faculteit - ook al is ook hij nimmer hoogleraar geweest. Op verzoek van de Vorstin heeft hij enkele jaren later een memorie moeten opmaken over de oorzaken van het diepe verval, waarin de universiteit toen verkeerde. Hij kreeg daarna de opdracht de Medische Faculteit te hervormen en te vernieuwen (Lindeboom, 1950). Als protomedicus was hij tevens praeses der Faculteit en had hij het toezicht op de onderwijsactiviteiten, en het is bekend op welke voortreffelijke wijze hij zich van zijn taak heeft gekweten.

Intussen schijnt het 'protomedicaat' onder zijn opvolger Anton van Störck (1731-1803) zich ontwikkeld te hebben tot een bureaucratisch instituut, waarin voor enige inspraak geen plaats was. Vanzelfsprekend werd dit door de docerende staf, waarin zich mannen als J. P. Frank (1745-1821) en Rokitsky (1804-78) bepaald als een ernstige frustratie ondervonden. De zogenaamde Martinische onderwijshervorming van 1790 (aldus genoemd naar Freiherr von Martini, 1726-1800) bereikte een grotere autonomie

voor het collegium van professoren, dat nu beslissingsbevoegdheid op onderwijsgebied kreeg. Maar in 1802 werd in het kader der restauratie de oude toestand weer hersteld door de toenmalige hofarts Joseph Andreas van Stifft (1760-1836): de protomedicus her kreeg weer zijn dominerende plaats.

De toelatingseisen werden verzwaard en de studieduur verlengd, terwijl lectoren en studenten aan een voortdurende controle onderworpen werden. Hierbij speelden de plaatselijke geneesheren van oudsher een belangrijke rol, daar zij van hun recht de examens aan het einde van een semester en studiejaar bij te wonen gebruik maakten en niet aarzelden hun oordeel uit te spreken. Pas in het, politiek zo bewogen, jaar 1848 slaagden professoren en studenten er in aan deze inmenging op onderwijsgebied een einde te maken. Een volledige uitstoting van de stedelijke artsen uit de Weense Medische Faculteit vond echter pas plaats in het jaar 1873.

LITERATUUR:

- Lesky, Erna (1965, ²1978). *Die Wiener Medizinische Schule im 19. Jahrhundert*. 660 pp. + 100 Abb. Verlag Böhlau, Graz-Köln.
- Lindeboom, G. A. (1950). Gerard van Swieten als hervormer der Weense Medische Faculteit. *Ned. T. Geneesk.* 94, 1277-85.
- (1957). *Boerhaave's Brieven aan Bassand*. Bohn, Haarlem.
 - (1964). *Adreas Vesalius 1544-1564*. Bohn, Haarlem.
 - (1968/9). Boerhaave in Harderwijk. *Bijdragen in Meded. der Ver. "Gelre"*, deel LXIII, 103-17.
- Molhuysen, P. C. (1916). Over de graden, die oudtijds aan de Leidsche Universiteit werden verleend. *Leidsche Jaarboekje* 13, 1-31.
- (1913, 1921). *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit* I en V, Martinus Nijhoff, Den Haag.
- Roth, M. (1892). *Andreas Vesalius Bruxellensis*. Berlin. (Reprografische herdruk met 'Preface' van G. A. Lindeboom. Asher, Amsterdam 1965 (Urkunden, 425-7)).

BOEKBESPREKING

Lindeboom, G. A. (1979), *Inleiding tot de geschiedenis der geneeskunde*, 3e druk, 327 pp., ill. Rodopi, Amsterdam, f 30,—

Het komt zelden voor dat een medisch-historisch boek in de nederlandse taal een herdruk beleeft. Dat nu de *Inleiding tot de geschiedenis der geneeskunde* 18 jaar na de eerste en 8 jaar na de tweede druk opnieuw herdrukt wordt, is een felicitatie aan de schrijver ten volle waard.

Zoals in het *Voorwoord* wordt gesteld, is deze druk ietwat handzamer van vorm door een kleinere omvang dan de twee vorige uitgaven. Het blijkt dat het totale boek verkleind is weergegeven (fotostatistische herdruk). Wat aan handzaamheid gewonnen werd, gaat helaas weer verloren aan leesbaarheid daar alle letters kleiner zijn geworden.

De illustraties hebben in de meeste gevallen duidelijk te lijden gehad van de herdruk. Wetende dat de schrijver een liefhebber is van goed verzorgde en mooie uitgaven, zal hem dit zeker aan het hart gegaan zijn. De sterk gestegen kosten voor het uitgeven van boekwerken zullen hieraan wel debet zijn.

Ten opzichte van de vorige uitgaven is nauwelijks iets veranderd. Enkele noten bij de tekst werden toegevoegd. Helaas moesten de biografische aantekeningen vervallen. M. J. van Lieburg herzag de algemene en bijzondere bibliografie, zodat deze weer tot de huidige tijd is aangevuld. Helaas miste ik de vermelding van het proefschrift van J. Schouten over *Johannes Walaeus*, terwijl deze toch tweemaal wordt vermeld, en H. H. Beek's *De geestesgestoorde in de middeleeuwen* had mijns inziens best vermeld mogen worden. Volledigheid is echter in dit verband niet de bedoeling geweest.

De opzet is in de loop van deze 18 jaar niet gewijzigd: aan de hand van bespreking van de grote geneeskundigen in het verleden wordt een beeld van de ontwikkeling van de geneeskunde gegeven tot in de 20e eeuw. De laatste tijd tracht men ook inzicht te krijgen in de geneeskunde zoals deze uitgeoefend werd ver van de universiteiten en de bereikbaarheid van deze zorg voor de bevolking, de neerslag van de ontdekkingen van grote geneeskundigen in de praktijk.

Sommige punten hadden wellicht aanvulling behoeft. Als voorbeeld het hoofdstuk *De psychiatrie* in *De laatste honderd jaar*. Phillipe Pinel wordt daar genoemd als degene die de krankzinnigen uit hun boeien bevrijdde. In dit verband had ook de Quaker William Tuke (1732-1822) genoemd mogen worden, die enige jaren vóór Pinel te York reeds was begonnen met een meer humane wijze van behandelen van geesteszieken (begin van de "no restraint" methode). Verder zal men E. Kraepelin (1856-1927) missen, die een nieuwe en eenvoudige classificatie ontwierp van geestesziekten in zijn *Kompendium* (1883). Hij introduceerde ondermeer de termen "dementia praecox" en "manisch-depressieve" gestoordheid.

Deze en andere bekende namen zal men in andere boeken, zoals de *History of medicine* van Garrison en *A short history of medicine* van Singer en Underwood, wel aantreffen. Men zal echter tevergeefs zoeken naar de gegevens die Lindeboom geeft over de Reinier van Arkelstichting, de Willem Arntszhoeve en de voor ons land zo belangrijke

figuur van J. L. C. Schroeder van der Kolk (1797-1862).

Dit brengt mij dan tot het voorwoord bij de eerste druk (1961). De schrijver stelt hier dat hij niet meer dan een inleiding tot de geschiedenis der geneeskunde wilde geven, een schets van het rijke en bonte verleden daarvan, zonder dat naar volledigheid werd gestreefd.

In vergelijking met de - veel duurdere - buitenlandse werken wordt de lezer een inleiding in de geschiedenis der geneeskunde gegeven, die zich zeer prettig laat lezen en tal van nederlandse herkenningpunten bevat die men in de buitenlandse werken tevergeefs zal zoeken, maar die juist de aandacht van de nederlandse lezer extra prikkelt. Voor een ieder die zich wil verdiepen in de geschiedenis der geneeskunde is dit boek ten zeerste aan te raden en de prijs dubbel en dwars waard.

D. J. B. Ringoir

G. A. Lindeboom. (ed.) *Boerhaave's Correspondence*, Part three. 281 blz. E. J. Brill, Leiden, 1979. Prijs f 80,—

Om geen ander daarmee te belasten, neem ik, spoedshalve, de aankondiging van dit werk zelf op me. Het is het achtste deel van de serie *Analecta Boerhaaviana*, welke in 1959 aanving met de verschijning van mijn *Bibliographia Boerhaaviana*.

Het eerste deel van *Boerhaave's Correspondence*, verscheen in 1962, het tweede in 1964, en nu, vijftien jaar later, het derde deel. Hierin zijn 97 brieven opgenomen, zodat het totaal aantal brieven van of naar Boerhaave 393 bedraagt. Van elke brief is een vertaling in het Engels opgenomen. De eerste 46 hier gepubliceerde brieven zijn gericht aan landgenoten - op één na, die Peter van Tusschenbroek aan Boerhaave schreef. De overige 51 brieven betreffen de correspondentie met buitenlanders.

De bijna volledige correspondentie tussen Boerhaave en Daniël Wilhelm Triller (1695-1782) uit de jaren 1727 tot 1732, bestaande uit 21 brieven vindt men hier terug. De brieven van Boerhaave aan Triller zijn in de Universiteitsbibliotheek te Göttingen bewaard gebleven; die van Triller aan Boerhaave bevinden zich in het Leidse Gemeente-archief.

Er zijn nog vele andere brieven van Boerhaave bewaard gebleven, met name die aan zijn zwager Jacob Kaau. De originelen van deze laatste bevinden zich in het archief van de militaire Kirov Academie te Leningrad, maar ik beschik over afdrucken. Ze bevatten echter weinig belangrijks, zijn bijna zonder uitzondering ongedateerd en in haast geschreven, meestal handelend over patiënten. Het ligt intussen

niet in mijn bedoeling nog meer correspondentie van Boerhaave uit te geven. Het belangrijkste deel ervan vindt men in de drie door mij uitgegeven banden terug.

Ik hoop daarmee degenen, die zich met de studie van het leven en werken van onze meest beroemde medische landgenoot zullen bezighouden, van dienst te zijn geweest.

G. A. Lindeboom

Lindeboom, G. A. *Euthanasie in historisch perspectief*, Rodopi, Amsterdam 1978, 47 pp., f 6,—

Dit werkje bevat de tekst van een lezing, gehouden door de emeritus internist en medisch-historicus Lindeboom, tijdens de eerste lustrumbijeenkomst van het Nederlands Artsen Verbond (25 tot 27 november 1977).

Voor hen die zich in het gecompliceerde vraagstuk van de euthanasie willen verdiepen, biedt het een goed uitgangspunt. De medisch-historicus vindt er verwijzingen in naar en citaten uit minder bekende of niet gemakkelijk bereikbare literatuur. De auteur begint met ons midden in het probleem te voeren door Ambroise Paré te citeren. Hij stelt de controversie van de door emotionele opwelling en medelijden gedreven soldaat, die twee stervende en afschuwelijk verminkte mannen 'uit hun lijden helpt' en de bezonnen christen-heelmeester Paré, die deze daad ten sterkste moet afkeuren. De geschiedenis leert niet alleen, dat verschil in opvatting over euthanasie reeds oud is, doch ook dat het woord euthanasie in de loop der eeuwen diverse en vaak sterk uiteenlopende betekenissen heeft gehad. Ook thans heerst er omtrent de betekenisinhoud van het begrip euthanasie nog geenszins eenstemmigheid. Bij de Romeinen betekende euthanasie: een goede dood in de zin van: een snel en pijnloos sterven zonder langdurig en smartelijk lijden. In 1908 werd een soortgelijke opvatting nog geleerd door de toenmalige geneesheer-directeur van het Binnengasthuis te Amsterdam, J. E. Stumpff. In zijn voorlezingen over ziekenverpleging (2e druk, blz. 475) schrijft hij, dat door geleidelijke vermindering van de gevoelswaarneming in het agonale stadium euphorie optreedt. "Deze euphorie van den lichamelijk achteruitgaanden lijder is gewoonlijk het begin van den Euthanasie, d.i. het welbevinden van den dood".

Van enig actief of passief ingrijpen van de arts om de dood van de patient te bespoedigen is in het kader van deze opvatting geen sprake. Geheel anders ligt dit voor hen, die onder euthanasie verstaan: het maken van een einde aan een, als ondraaglijk beschouwd lijden van

een stervende door diens dood te bewerkstelligen. Lindeboom toont met voorbeelden uit de geschiedenis aan, dat deze laatste opvatting de mogelijkheid inhoudt van een grensoverschrijding naar zelfmoord en moord.

De kern van het euthanasie-probleem ligt in twee vragen: wat is een ondraaglijk lijden, wanneer wordt een lijden ondraaglijk? en: heeft een mens het recht, als hij vindt dat zijn leven ondraaglijk is geworden, daar zelf een einde aan te maken, of dit door een ander te laten doen? Reeds honderden jaren voor Christus werd deze vraag in tegen-gestelde zin beantwoord. Volgens de eed van Hippocrates mag de arts niet medewerken aan het veroorzaken van de dood van een medemens. De stoïcijnen daarentegen waren de mening toegedaan, dat het de mens vrij staat een eind aan zijn leven te maken, indien hij dat zelf wil. Zeno (340-260 v. Chr.), de stichter van deze filosofenschool die een niet te onderschatten invloed op het denken van artsen heeft gehad, maakte op hoge leeftijd een einde aan zijn leven, omdat hij meende door een kleine verwonding of verzwering aan een vinger zodanig geschonden te zijn, dat verder leven voor hem ondraaglijk was geworden.

Het vraagteken dat bij deze handelwijze kan worden geplaatst betreft: het dwingende van de noodzaak tot het beëindigen van eigen of andermans leven. In het gedrag en de motieven van Zeno ligt het gevaar, dat euthanasie de 'legitimerende term' wordt voor het 'eliminieren' (= afmaken) van de niet, of niet meer 'gave' valide of bruikbare medemens. Maar wanneer is een mens niet gaaf meer, of zodanig invalide, dat hij 'onbruikbaar' is geworden? Ja, is 'bruikbaarheid' wel de adequate categorie om de menselijke waardigheid mee te betekenen?

In deze laatste vraag ligt de toegang tot de kern van het euthanasie probleem. Het antwoord op de vraag of actieve euthanasie niet reeds een grensoverschrijding is naar moord op stervenden en op 'nuttelos' leven, wordt bepaald door ons mens- en wereldbegrip, een begrip, dat altijd een oordeel inhoudt over de aarde en de zin van het menselijk lijden. Zij, die het lijden opvatten als een toevallig noodlot, als een natuurgebeuren zonder enige zin, als iets, dat in het menselijke bestaan eigenlijk niet thuis hoort, zullen het 'termineren' van een in hun ogen ondraaglijk lijden beschouwen als een zedelijk verantwoorde humanitaire daad. Voor hen, die aan het menselijk lijden wel zin toekennen, omdat Christus aan het kruis hen iets te zeggen heeft, zijn actieve euthanasie en moord op ongeboren 'geschonden' of 'nuttelos' leven principieel ongeoorloofd.

Het is jammer, dat Lindeboom niet heeft gewezen op deze onverbrekelijke samenhang tussen: de opvatting over euthanasie enerzijds en

de betekenis, die aan het menselijk lijden wordt toegekend anderzijds. Wel doet hij duidelijk uitkomen, dat een waarlijk menselijke geneeskunde niet kan worden gerealiseerd uitsluitend in de sfeer van de eendigheidscategorieën (medische biologie, technologie, economie, enz.), doch dat daartoe ook het boventijdelijke in aanmerking moeten worden gebracht.

J. V. Meininger

Lindeboom, G. A. *Descartes and Medicine*, Rodopi, Amsterdam 1979, 134 pp. geill., f 30,—

Descartes is in de eerste plaats bekend als filosoof en als wiskundige. Door filosofie-historici en in de leerboeken voor de geschiedenis van de wijsbegeerte wordt dan ook veel meer aandacht aan hem geschonken, dan door auteurs op medisch-historisch gebied. Toch legde Descartes een bijzonder belangstelling voor de geneeskunde aan de dag en onderhield hij contacten, vriendschappelijke betrekkingen en briefwisseling met diverse vooraanstaande medici.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat zo'n man zijn sporen in de geschiedenis van de geneeskunde na heeft gelaten. Eén van de weinigen, die zich reeds jaren bezig houdt met de bestudering van de relatie van: Descartes met de geneeskunde, de emeritus internist en medisch-historicus G. A. Lindeboom, heeft nu een monografie aan dit thema gewijd.

Het werkje is ingedeeld in de volgende hoofdstukken:

- I A short sketch of the life of Descartes.
- II Descartes' medical friends.
- III Descartes as a scientist.
- IV Philosophical and scientific background.
- V General outlines of Descartes' philosophy.
- VI The cartesian physiology (I).
- VII The cartesian physiology (II).
- VIII Prolongation of life. The task of medicine.

Verder bevat het boekje:

- Appendix I, Main events in the life of Descartes.
- Appendix II, The correspondence on the motion of the heart and the circulation of the blood between Descartes and Plempius as published by John. Beverwijck (1644) and translated by L. A. Post (1916).

- Een omvangrijke bibliografie.
- Een personenregister.

De opmerking in hoofdstuk I, dat er een verband bestaat tussen de wetenschappelijke en filosofische ideeën van Descartes enerzijds en de diepere structuur van diens persoonlijkheid anderzijds, getuigt niet alleen van fijnzinnig inzicht, maar bewijst ook, dat de auteur zich vele jaren diepgaand met de mens Descartes moet hebben bezig gehouden. Aan het boekje is dan ook met toewijding gewerkt.

In handzaam formaat verschaft het de lezer een overzicht over de belangrijkste feiten en gegevens betreffende Descartes' natuur-wetenschappelijk werk. Een aantal van deze feiten vindt men elders niet, of zij worden in minder gemakkelijk toegankelijke literatuur vermeld. Zo heeft Lindeboom Berthier (1914) herontdekt, die reeds in de eerste maanden van de eerste wereldoorlog sneuvelde, uit wiens onderzoek wij thans weten welke auteurs op het gebied van de anatomie Descartes heeft bestudeerd. Wij maken kennis met Descartes zorgvuldige wijze van werken en met de vragen, die hij zich bij zijn eigen anatomische onderzoekingen stelde.

De achtergronden van zijn ontwikkeling als beoefenaar der natuurwetenschappen worden kort geschetst. De inzichten en theorieën op fysiologisch gebied vindt men hier bijeen gebracht en volledig vermeld. Voor wie kennis wil maken met de denkbeelden en het werk van Descartes op het gebied van de geneeskunde en in het bijzonder op dat van de fysiologie, is dit boekje van Lindeboom dan ook van harte aan te bevelen.

Enkele passages geven een kijk op Descartes, die afwijkt van de gijkte visie die menigeen zich van de franse denker heeft gevormd. Uit de door Lindeboom in Appendix II gepubliceerde vertaling van de briefwisseling tussen Descartes en Plempius treedt duidelijk aan het licht, dat Descartes niet werkelijk open stond voor de argumenten van de experimentele natuurwetenschap. De uiterst doordachte proeven van Plemp, waarmee hij aantoonde dat de beweging van het hart en de grote vaten niet door uitzetting van verhit bloed wordt veroorzaakt, maakten op Descartes geen indruk. Met charmante eloquentie hield hij onwrikbaar vast aan zijn onjuiste voorstelling van zaken.

Op ander gebied, b.v. dat van de relatie tussen lichaam en ziel (bij Descartes in dit verband altijd: denkende ziel = geest) een relatie, die zowel in zijn kenleer als in zijn medische psycho-somatiek fungeert, huldigt Descartes een minder star eenzijdige theorie en brengt hij uiteenlopende inzichten naar voren. Lindeboom brengt enkele van deze inzichten ter sprake, maar naar ons oordeel had aan de psycho-soma-

tiel van Descartes iets meer aandacht kunnen worden besteed. Alles tezamen: een nuttige studie, waaruit men veel kan leren. Het werkje is typografisch goed verzorgd, maar de prijs achten wij voor een boekje van deze omvang veel te hoog.

J. V. Meininger

Lindeboom, G. A., *Haller in Holland*, Rodopi, Amsterdam 1979, 122 pp. geill., f 25,—

Deze uitgave bestaat voor het grootste gedeelte uit de oorspronkelijke dagboekantekeningen, die de later zo beroemde fysioloog en bibliograaf Albrecht von Haller tijdens zijn verblijf in Holland en studie te Leiden maakte. Reeds in 1958 werd het boekje, in een andere licht getinte omslag, toegezonden aan de nederlandse huisartsen als kerstgeschenk van de Koninklijke Nederlandse Gist- en Spritusfabrieken te Delft.

De thans met een uitgebreider notenapparaat en groter aantal afbeeldingen uitgebrachte versie is bestemd voor de studie der Germanistiek en vormt de 41e band van de *Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur*, onder redactie van Prof. Dr. C. Minis.

In een inleiding van een veertiental bladzijden geeft de auteur een kort overzicht van het leven van von Haller en diens verhouding tot Boerhaave. Tevens behandelt hij de geschiedenis van het dagboek, dat zelf de rest van de uitgave vult. Het werk wordt gecompleteerd door een register van personen en plaatsen, dat zeker nuttige diensten kan bewijzen.

F. A. Stemvers

G. A. Lindeboom (1978) *Nederlandse bijdragen tot de ontwikkeling der moderne fysiologie*, 35 blz., 22 afb. Laboratorium voor Fysiologie der Vrije Universiteit (van der Boechorststraat 7, 1081 BT Amsterdam).

Op 20 mei 1976 viel mij de eer te beurt een voordracht te mogen houden ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het Fysiologisch Laboratorium der Vrije Universiteit, d.w.z. na de oprichting van de Medische Faculteit der V.U. (1950). Want voor de toenmalige lector F. J. J. Buytendijk (1887-1974) heeft de V.U. reeds in het tweede decennium dezer eeuw op het Valeriusplein een voor die tijd ruim

Physiologisch Laboratorium gebouwd, dat in 1918 in gebruik werd nomen. In die voordracht kon ik laten zien, dat Nederlandse onderzoekers op vele gebieden van de verrichtingsleer, onder andere de bloedsomloop en de werking van het hart, de ademhaling, de contracties der spieren, de generatie, de spijsvertering en de werking der zintuigen belangrijke bijdragen hebben geleverd.

De brochure is niet in de handel, maar degene, die er sterk bij geïnteresseerd is, kan schriftelijk een exemplaar aanvragen bij de Directeur van genoemd Laboratorium, of bij de auteur.

L.

KRONIEK

Elfde medisch-historische dag

Op zaterdag, 12 mei 1979, werd in het Medisch-Encyclopaedisch Instituut der Vrije Universiteit, onder voorzitterschap van Professor Dr. G. A. Lindeboom de elfde medisch-historische dag gehouden.

David Henry Gallandat (1732-1782), geboren Zwitser, kwam twaalf jaar oud naar Vlissingen waar J. H. de Bruaz, een broer van zijn moeder, stadsgenees- en heelkundige was. Van zijn oom leerde hij de grondbeginselen van de genees- en heelkunde. In 1751 slaagde Gallandat met lof voor het examen opperchirurgijn bij de koopvaardij en maakte de vervolgens drie scheepsreizen naar Guinea en West Indië. Na thuiskomst van zijn laatste reis (27 december 1757) nam hij het besluit naar Parijs te gaan voor een meer gedegen medische opleiding. Hij bleef daar tot 1760 en volgde cursussen bij Sabatier, Astruc en Petit. Van deze lessen maakte hij dictaat; dit handschrift, dat 360 pagina's telt, wordt bewaard in de Provinciale Bibliotheek van Zeeland te Middelburg. Het geeft een goed overzicht van de genees-, heel- en verloskunde zoals die toen in Parijs gedoceerd werd. Het handschrift is in zeer slechte staat; de band ontbreekt en de katernen liggen los. Het schrift is verbleekt, omdat het handschrift in 1940 in het water heeft gelegen. Het handschrift heeft de volgende inhoud: *Des opérations de chirurgie, Mr. Astruc; Des maladies du bas ventre; Extrait des leçons de mons. Antoine Petit sur les Accouchements* en het bevat verder uittreksels uit medische tijdschriften en boeken uit die tijd.

In 1764 werd Gallandat stadschirurgijn en stadsverloskundige in Vlissingen en kreeg diverse leeropdrachten. In 1772 volgde de benoeming

door de Staten van Zeeland tot lands-operateur en steensnijder. In maart 1775 promoveerde hij te Harderwijk op een proefschrift getiteld: *De sectione Caesareae*. Dr. A. P. C. H. *Knegtel* besprak in zijn voordracht Gallandat's Parijse dictaten.

Dr. L. J. *Benedek-Jaszmann* gaf in zijn voordracht een nieuwe visie over de ziekte en het overlijden van de Hongaarse arts *Ignatz Philipp Semmelweis* (1818-1865). Aan hem hebben wij één van de grootste ontdekkingen van de praktische geneeskunde te danken, n.l. de bestrijding van de kraamvrouwenkoorts door het invoeren van profylactische maatregelen. Over het algemeen weet men in medische kringen weinig over zijn leven en werken. De biografen beschrijven zijn verbeterde strijd tegen het overheersende onbegrip voor zijn leer, alsmede zijn geromantiseerde tragische dood. Volgens recente naspeuringen blijkt dat hij helemaal niet aan "krankzinnigheid" leed; wel was hij opgenomen in een gesticht en stierf zeer waarschijnlijk ten gevolge van de toen nog weinig bekende ziekte diabetes. Zijn ziektegeschiedenis werd pas 112 jaar later vrijgegeven. Na jarenlange stresssituaties en hard werken begon Semmelweis plotseling veel te drinken en onregelmatig en soms te veel te eten; in zijn omgeving werd er over een psychische verandering gesproken, die steeds verergerde, terwijl hij vaak een alcohol - mogelijk aceton - lucht om zich heen verspreidde. Tenslotte werd hij door een list in een krankzinnigengesticht opgesloten. Bij opname had hij geen infectie aan de vinger, zoals door biografen vermeld is. Zijn ziektegeschiedenis in het gesticht werd slordig bijgehouden. Hij werd ten onrechte als een krankzinnige behandeld en werd langdurig in een dwangbuis vastgehouden. Twee weken na zijn opname overleed hij ten gevolge van een sepsis. Het openbaar maken van de ziektegeschiedenis van Semmelweis moet dan ook als een eerherstel in de geschiedenis van de geneeskunde gezien worden.

Anno 1979, aldus Drs. *W. Veltheer*, is het 100 jaar geleden dat in de geschiedenis van de heelkunde de eerste *maagresectie* werd uitgevoerd door Jules Péan (1830-1897) en wel te Parijs op 9 april. De gebeurtenis werd gepubliceerd in de Gazette des Hôpitaux van 27 mei 1879. De operatie-indicatie was carcinoom van de maaguitgang. Vijf dagen na de operatie, die twee en een half uur duurde, stierf de patiënt. Nog minder gelukkig was Ludvik Rydygier (1850-1920) bij de volgende poging op 16 november 1880 te Kulm. De patiënt overleefde de vier uur durende ingreep slechts twaalf uren. De eerste patiënt van Theodoor Billroth (1829-1894), die voor deze operatie in aanmerking kwam, was een vrouw. Zij werd op 29 januari 1881 geopereerd. De procedure nam anderhalf uur in beslag, waarna de pa-

tiënte nog vier maanden in leven bleef alvorens te overlijden aan metastasen. Aan deze relatief gunstige afloop is het vermoedelijk te danken geweest dat Billroth's naam, integenstelling tot zijn voorgangers, aan de operatie verbonden bleef. De hoge mortaliteit nam pas af toen de operatie ook voor benigne aandoeningen werd toegepast, hechtmaterialen verbeterden alsmede de postoperatieve zorg. Vroege diagnostiek bijv. door röntgenonderzoek was uiteraard pas na 1895 mogelijk en maakte de ingreep geschikt voor het "routineprogramma". Sindsdien zijn het vooral chirurgen geweest, die getracht hebben de ingreep te vervangen door een minder onfysiologische methode, als koeling (Wangensteen) en vagotomie, met al zijn modificaties (Dragstedt). Het is vooral de laatste ingreep geweest die vandaag het pleit lijkt te gaan winnen. Het ziet er dan tevens naar uit, dat de maag-resectie weer wordt gereserveerd voor haar oorspronkelijke indicatie, n.l. maligniteit van de maag.

Dr. J. H. Sypkens Smit gaf in zijn voordracht een overzicht over de ontwikkeling van de *Eerste Hulpverlening* en hoe die zich met name in ons land de laatste 75 jaar heeft ontwikkeld. Aanleiding hiertoe vormde het nu drie kwart eeuw geleden verschijnen van Dr. C. J. Mijnlieff's proefschrift: *Eerste Hulp Bij Ongelukken*. Daarin werd een samenvattend historisch overzicht over de hulpverlening in het algemeen en in Nederland meer in het bijzonder gegeven, de stand van zaken in het toenmalige heden geïnventariseerd en tenslotte een aantal denkbeelden omtrent toekomstige verbeteringen in de primaire hulpverlening in brede betogen nader uiteengezet. Aan de hand van velerlei gegevens werd door de spreker in enkele lijnen het tot ontplooiing komen der Eerste Hulp-verenigingen besproken, de oprichting van het Oranje Kruis en de Vereniging van Docenten in E.H.B.O.

Als bekroning op meer dan 50 jaren van activiteit op hulpverleningsgebied in de particuliere sfeer, bereikt dan eindelijk op 7 mei 1951 de Wettelijke erkenning van het Eenheidsdiploma voor E.H.B.O. het staatsblad.

Drs. A. Th. J. Koning betoogde in zijn voordracht: *De Nederlandse pediatrie rondom 1900*, dat in deze periode de overtuiging groeide dat de kindergeneeskunde als wetenschap een eigen plaats in de geneeskundige wereld verdiende. Te dien einde werd in 1892 in Amsterdam de Nederlandse Vereniging voor Kindergeneeskunde opgericht, die vanaf het begin een strijdbare positie heeft ingenomen met o.a. als doelstelling de erkenning van de kindergeneeskunde als zelfstandig specialisme. Dankzij de inspanningen van deze vereniging kon in 1909 de eerste hoogleraar in de kindergeneeskunde benoemd worden, t.w. G. Scheltema in Groningen. In de voordracht werd

uiteen gezet de overwegingen en de strijd, die in deze tijd gevoerd, tot een eigen indentiteit van de kindergeneeskunde in Nederland hebben geleid.

Job Baster, leerling van Boerhaave, was de titel van de voordracht van Dr. C. M. van Hoorn. Evenals Boerhaave had deze medicus naast wetenschappelijke medische belangstelling, levendige interesse voor alles wat leeft in de natuur. Hij deelde Boerhaave's systematische en volhardende werkwijze. Duidelijke anatomische belangstelling had hij mede door zijn andere leermeesters Albinus en Willem Vink.

In 1731 sloot Baster in Leiden zijn opleiding tot medicus af met het verdedigen van een proefschrift getiteld *De Osteogenia*, een studie over de botgroei in de epiphyse. Van 1731 tot aan zijn vestiging als arts te Zierikzee, in december 1732, maakte hij een studiereis naar Parijs en Londen. Van hem verscheen een aantal uiteenlopende studies, te weten: Reeks pathologisch-anatomische gevallen, naast uitzonderlijke casuïstiek uit zijn praktijk, aanbeveling van "nieuwe" geneesmiddelen uit de Edinburgse school en zorgvuldige proeven met aqua calcis als steenbrekend middel. Kritische beoordeling van de werking van opium en zijn verhandeling over de invloed van de lucht op de mens toont de toenmalige fysiologische en pathologische opvattingen, welke ten dele aansluiten op die welke Boerhaave had. Als bioloog bestudeerde hij de Chinese goudvis, zeedieren en planten en doet hij nauwgezette meteorologische waarnemingen. Bekend zijn de langdurige en systematische kweekproeven, die hij in zijn tuin de Zonnehof uitvoerde. Zijn briefwisseling met Europese en Nederlandse geleerden is slechts ten dele bekend. Een authentieke afbeelding kennen wij van Baster niet, slechts zijn symbolische beeltenis in de vorm van een bronzen beeldje aanwezig in Zierikzee.

Hevels en tangen in de verloskunde was het onderwerp van de cause-rie van Dr. H. L. Houtzager. De hefboom of hevel is een uitvinding uit de Lage Landen. Na anderhalve eeuw populair te zijn geweest, werd dit werktuig geleidelijk door de verlostang vervangen. De tang bleef, via honderden modificaties, deel uitmaken van het instrumentarium van de moderne obstetricus. De hoogtepunten van de ontwikkeling van dit instrument, bekkenkromming etc. werden ondermeer ingegeven door het niet bekend zijn met asepsis en anaesthesie. Of-schoon Simpson moet worden aangezien als de vader van de vacuüm-extractor werd toch reeds voor zijn tijd het gebruik van het luchtledige in de verloskunde gesuggereerd en/of beproefd. Geen van de talrijke prototypes van de vacuümextractor heeft evenwel aan de gestelde eisen volledig beantwoord. Het succes van Malmströms extractor in

1955 moet worden toegeschreven aan de bijzondere vorm van de zuignap, die van dit toestel een ware extractor maakt.

Op zaterdag, 15 december 1979, zal in het Medisch-Encyclopaedisch Instituut der Vrije Universiteit, v.d. Boechorststraat 7, Amsterdam-II de 12e medisch-historische dag gehouden worden.

Voor het houden van een voordracht van \pm 25 minuten of voor het bijwonen van deze dag kan men zich opgeven bij het Secretariaat van het bovengenoemde Instituut. Tel. 020 - 548 27 02.

Dr. H. L. Houtzager

NIEDERLÄNDISCH-DEUTSCHES MEDIZINHISTORIKER-
TREFFEN TE 's-HEERENBERG

Op zaterdag, 23 juni 1979, vond het jaarlijks terugkerende contact plaats, dat medewerkers van het Medisch-Encyclopaedisch Instituut hebben met de wetenschappelijke staf van het Institut für Geschichte der Medizin van de Münster Universiteit.

Dit jaar vond deze samenkomst plaats in het Muntgebouw, gelegen naast het Kasteel Bergh in het 600 jaar oude stadje 's Heerenberg bij Arnhem. De vergadering stond onder voorzitterschap van Professor Dr. G. A. Lindeboom en Drs. M. J. van Lieburg. Van duitse zijde werden er twee voordrachten gehouden.

Professor Dr. *K. E. Rothschuh* hield een inleiding over *Richard Koch* (1882-1949) en zijn werk als medisch historicus en filosoof, terwijl Professor Dr. *A. M. Murken* aan de hand van dia's een voordracht hield over *duitse ziekenhuizen*, afgebeeld op oude prentbriefkaarten. Van nederlandse zijde werden voordrachten gehouden door Dr. *A. van 't Riet* die sprak over zijn promotieonderwerp: *August Bier en de homeopathie*, terwijl Dr. *H. L. Houtzager* sprak over het *Instrument in de 17e en 18e eeuwse verloskunde*.

Na afloop van deze geslaagde ééndags-conferentie, maakten enkele leden van het gezelschap van de gelegenheid gebruik om de kunstschatten van het kasteel Bergh te bezichtigen.

De voordrachten, die in 1978 in Haus Welbergen zijn gehouden, zullen met de bovengenoemde lezingen in de Münstersche Beiträge zur Geschichte und Theorie der Medizin in 1980 in druk verschijnen. Deze traditionele Amsterdam-Münster-dag zal wederom in Haus Welbergen in het voorjaar 1980 plaats vinden.

H. L. Houtzager

VERSLAG VAN DE WERKGROEP
PLATTELANDSHEELMEESTERS

Eind 1979 werd de werkgroep opgericht, waarvan mededeling werd gedaan in een aantal medische, historische en genealogische bladen. Tevens werd bij deze aankondiging van oprichting een oproep gedaan aan de lezers om gegevens over plattelandsheelmeesters ter kennis te brengen van de werkgroep. Deze éénmalige oproep bleek een groot succes, want in één jaar tijd kwamen er ruim dertig reacties, waarvan sommige zeer belangrijk. Dit betekent dat de fase van inventarisatie waarmee de werkgroep begon nu over kan gaan in een fase van ordenen en bewerken. De bedoeling is echter dat de inventarisatie en het speurwerk onverminderd door blijft gaan. De leden van de werkgroep brachten zelf eveneens veel materiaal aan.

De reacties op de oproep waren te splitsen in de volgende categorieën:

- a. genealogische gegevens over chirurgijns, met name uit de 19e eeuw, maar ook uit de 17e en 18e eeuw;
- b. gegevens over instrumenten, met name uit de 19e eeuw;
- c. rekeningenboeken van plattelandsschirurgijns;
- d. gegevens over archieven waarin materiaal over plattelandsschirurgijns te vinden zijn.

Belangrijk is ook dat sommige briefschrijvers nadere informatie vroegen, bijvoorbeeld over de opleiding van chirurgijns, de koepokkenning, etc. Hier vervulde de werkgroep dus reeds een voorlichtende functie.

Er werden twee lezingen gegeven over plattelandsschirurgijns, namelijk door M. C. de Haan op een medisch historische dag en door D. J. B. Ringoir op de ontmoetingsdag van Nederlandse en Duitse medisch-historici.

Aangezien de rekeningenboeken van chirurgijns belangrijk blijken als bron van inlichtingen over de dagelijkse praktijk, volgt hier een lijstje van de thans bekende rekeningenboeken:

- rekeningenboek heelmeeester uit Varsseveld, 1672-1674
Oud archief gemeente Wisch, nr 321
- Adolph de Meyer - Goor, 1663-1698, Rijksarchief Zwolle
(beschreven door C. J. Snuif, 1928)
- Pieter Turcq - Dinteloord, 1696-1708, Rijksarchief Den Bosch
(beschreven door M. C. de Haan, 1977)
- Anthonie Egberts - Durgerdam, 1739-1773, Gemeentearchief Amsterdam (beschreven door D. J. B. Ringoir, 1977)

- Willem Mantingh - Hoogeveen, 1768-1791, particulier bezit
Mevrouw Kloosterman-Dekker te Hilversum
(beschreven door L. Huizing - in Hoogeveen
uitg. Knoop en Niemeyer)

Eveneens van belang is dat blijkt, dat het complete archief van het plattelandziekenfonds van Tienhoven en Maarseveen opgericht in 1785 en actief tot 1930 behouden is gebleven en thans berust (ongeïnteriseerd) in het Rijksarchief te Utrecht.

De werkgroep gaat door met inventariseren, maar mist thans de mankracht om het materiaal verder te bewerken. Naast de oproep om materiaal ter kennis te brengen, wil de werkgroep thans met name een oproep doen aan alle geïnteresseerden het thans verzamelde materiaal te bewerken.

Dr. D. J. B. Ringoir, secretaris
Willibrorduslaan 27
1216 NX Hilversum

AANWINSTEN BIBLIOTHEEK

- Bennon, E. (1979). *Antique medical Instruments*. 355 pp., vele ill., 16 gekl. pl., Sotheby Parke Bernet. Univ. of California Press, Berkely/Los Angeles.
- Biraben, Jean-Noël (1975-76). *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*. 2 delen I: La peste dans l'histoire (455 pp.); II: Les hommes face à peste (416 pp.). Mouton, Paris-La Haye.
- Coury, Ch. (1969). *La Médecine de l'Amérique précolombienne*. 350 pp. Les Editions Roger Dacosta, Paris.
- Donovan, C. (1870). *A handbook of Phrenology*. VII + 192 pp., ill. Longmans, etc., London.
- Holmes, F. L. (1974). *Claude Bernard and Animal Chemistry. The Emergence of a Scientist*. XX + 541 pp., 14 ill. en portr. Harvard Univ. Press. Cambridge, Mass.
- Huard, P., Z. Ohya et M. Wong (1974). *La Médecine japonaise des origines à nos jours*. 20 gekl. pl., 79 fig., 408 pp. Les Editions R. Dacosta. Paris.
- Issekutz, B. (1971). *Die Geschichte der Arzneimittelforschung*. 651 pp., Akad. Kiadó, Budapest.
- King, Lester S. (1978). *The Philosophy of medicine. The early eighteenth century*. VIII + 291 pp. Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass./London.
- Kümmel, W. F. (1977). *Musik und Medizin. Ihre Wechselbeziehungen in Theorie und Praxis von 800 bis 1800*. X + 481 pp., ill. Karl Alber, Freiburg-München.
- Freiburger Beiträge zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte. Band 2.
- Landy, E. (ed.) (1977). *Culture, Disease and Healing, Studies in medical Anthropology*. XV + 559 pp., Macmillan Publ., New York-London.

- Schipperges, H., E. Seidler, P. U. Unschuld (eds) (1978). *Krankheit, Heilkunst, Heilung*. 678 pp., Verlag Karl Alber, Freiburg-München.
- Vandenbussche, L. (1976). *Historische vergiftigingsdrama's in Europa. Van de oudheid tot op heden*. XVI + 428 pp., Familia et Patria, Handzame (België).
- Allen, Garland E. (1978). *Thomas Hunt Morgan. The Man and his Science*. XVII + 447 pp., 21 ill. Princeton University Press, Princeton New Jersey.
- Branca, P. (ed.) (1977). *The Medicine Show. Patients, Physicians and the Perplexities of the Health Revolution in Modern Society*. VIII + 280 pp., Science Hist. Publ./USA, New York.
- Bronzini, G. (ed.) (1962). *Notitia Doctorum sive Catalogus Doctorum qui in collegiis philosophiae et medicinae Bononiae laureati fuerunt ab anno 1480 usque ad annum 1800*. 366 pp. Giuffrè, Milano.
- Congresbundel. *XXVI Congrès International d'histoire de la Médecine Plovdiv 20-25 août 1978*. 80 pp.
- Debus, Allen G. (1978). *Man and Nature in the Renaissance*. 159 pp., ill. Cambridge Univ. Press. Cambridge/London, New York, Melbourne.
- Deppe, H-U. und M. Regus (1975). *Seminar: Medizin, Gesellschaft, Geschichte. Beiträge zur Entwicklungsgeschichte der Medizinsoziologie*. 284 pp. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Donnison, J. (1977). *Midwives and medical men. A History of Inter-professional Rivalries and Women's rights*. VI + 250 pp., 4 pl. Heinemann, London.
- Edlow, R. Blair (transl. and ed.) (1977). *Galen on language and ambiguity*. An English translation of Galen's "De Captionibus (On Fallacies)", Introductory Text and Commentaries by ———, XIII + 143 pp. E. J. Brill, Leiden.
- Fischer, G. (1876, 1978). *Chirurgie vor 100 Jahren. Historische Studie über das 18. Jahrhundert aus dem Jahre 1876*. X + 585 pp. Herdruk Springer Verlag, Berlin, etc.
- Fischer-Homberger, E. (1979). *Krankheit Frau und andere Arbeiten zur Medizingeschichte der Frau*. 160 pp., ill. Hans Huber, Bern, Stuttgart, Wien.
- Fishman, A. P. & D. W. Richards (eds) (1964). *Circulation of the Blood. Men and Ideas*. XIV + 859 pp. Oxford University Press, New York.
- Habrich, Chr., F. Marguth et al. (eds) (1978) *Medizinische Diagnostik in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Heinz Goerke zum sechzigsten Geburtstag*. 656 pp., portr., ill. W. Fritsch, München.
- Haneveld, G. T. (1979). *Geschiedenis van de fysiotherapie*. 308 pp., ill. De Tijdstroom, Lochem.
- Hargreaves, G. D. (ed.) (1976). *A Catalogue of medical Incunabula in Edinburgh Libraries*. XIV + 54 pp., 1 ill. The Royal Medical Society, Edinburgh.
- Harington, J. (21970). *The School of Salernum. Regimen sanitatis salernitanum*. 215 pp., portr., 20 ill. Herdruk van uitgave New York 1920. A. M. Kelly, New York.
- Hartmann, F. (1977). *Wandel und Bestand in der Heilkunde, I. Materialien zur Geschichte der Medizin für Studenten*. 376 pp., 22 ill. Urban & Schwarzenberg, München-Wien-Baltimore.
- Jacobs, Aletta (1924, 1978). *Herinneringen*. 318 pp., portr. ill. Sun. Nijmegen.
- Jeger, E. (1973). *Die Chirurgie der Blutgefäße und des Herzens. Mit den Notizen zur Ge-*

- schichte der Gefäßchirurgie von Ekkehard Vaubel.* 331 pp., ill. Reprint van editie Berlin 1913. Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York.
- Kindt, H. (1971). *Vorstufen der Entwicklung zur Kinderpsychiatrie im 19. Jahrhundert.* VII + 191 pp. H. F. Schulz Verlag, Freiburg im Breisgau.
- Freiburger Forschungen zur Medizingeschichte N. F. Band 1.
- Leake, C. D. (1975). *An historical account of Pharmacology to the 20th century.* XI + 210 pp., C. C. Thomas, Springfield, Ill.
- Lind, L. R. (1975). *Studies in Pre-Vesalian Anatomy. Biography, Translations, Documents.* 344 pp., 54 ill. The American Philosoph. Society, Philadelphia.
- Lindeboom, G. A. (1978). *Adriaan van den Spiegel (1578-1625) hoogleraar in de ontleeden heekunde te Padua.* 125 pp., 16 afb. Rodopi, Amsterdam.
- Nieuwe Nederlandse Bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde No 2.
- Lint, J. G. de (ed.) (1933). *Geneeskunde. Encyclopaedisch overzicht naar Prof. Dr. H. E. Sigerist's Einführung in die Medizin.* 360 pp., Stenfort Kroese, Leiden-Amsterdam.
- Pöhlmann, Olga (1941). *Jan Swammerdam Naturforscher und Arzt.* 226 pp., 8 ill. Orell Füssli Verlag, Zürich-Leipzig.
- Poynter, F. N. L. (ed.) (1966, 1976). *A Catalogue of Printed Books in the Wellcome Historical Medical Library.* Vol. II and III, 1641-1850.
The Wellcome Hist. Med. Library, London.
- Saunders, J. B. de C. M. and C. D. O'Malley (eds) (1950). *The Illustrations from the Works of Andreas Vesalius of Brussels.* 248 pp. Dover Publications, New York.
- Snellen, H. A. (ed.) (1977). *Selected papers on electrocardiography of Willem Einthoven.* With a bibliography, biographical notes and comments by ———, 306 pp., portr. ill. Leiden University Press, Leiden.
- Stearn, W. Th. (1961). *Botanical Gardens and Botanical Literature in the Eighteenth Century.* Hunt Foundation, Pittsburgh.
- Reprint van: *Catalogue of Botanical Books in the Collection of Rachel McMasters Miller Hunt*, Vol. II, 43-140.
- Waserman, M. and C. Clausen (eds) (1977). *Index to the Journal of the History of Medicine and allied Sciences. Vol. I-XXX 1946-1975.* 131 pp. New Haven.
- Woodward, J. and D. Richards (eds) (1977). *Health Care and Popular Medicine in Nineteenth Century England. Essays in the Social History of Medicine.* 195 pp., Croom Helm, London.

REGISTER 1970 - 1979

Oorspronkelijke stukken en Referaten

		No.	datum	pag.
Bánki, O	De afbeelding op de omslag	1	juni 1970	1
Branderhorst, E.	"A London scholarly holiday"	7	april 1972	40
Geist-Hofman, A. M.	Iets over Celsus en diens gedachten betreffende ratio- nalisme en empirie	10	januari 1973	11

<i>Ham, A. A. G.</i>	Theodorus Tronchin	6	januari 1972	12
-	Willem Ples	7	april 1972	33
-	De eerste "Vrije Universiteit" (1617-1619) op de Keizersgracht te Amsterdam.	9	oktober 1972	71
-	Het achterhoedegevecht van de groninger hoogleraar H. W. Middendorp (1843-1918) tegen de tuberkelbacil.	14	januari 1974	14
-	Petrus Camper (1722-1789) in conflict met het Bataafsch Genootschap te Rotterdam (1783). Twee brieven aan Camper.	27	juli/okt. 1977	64
<i>Hoog, D. de</i>	Een merkwaardige schedel uit de St. Pieterskerk te Utrecht.	16/17	juli/okt. 1974	104
<i>Houtzager, H. L.</i>	Delftse figuren rond Reinier de Graaf.	11	april 1973	36
-	Anthonie van Leeuwenhoek (1632-1723). Enkele notities bij de herdenking van zijn 250ste sterfdag.	13	oktober 1973	78
-	Eclampsie, en de gedachten hierover in de 17e eeuw.	16/17	juli/okt. 1974	95
-	Aere Perennius	18	januari 1975	1
-	IJsbrand van Diemerbroeck	18	januari 1975	11
-	Jurriaen Pool en het portret van Frederik Ruysch	20	juli 1975	59
-	De oorsprong van het begrip keizersnede	24	juli/okt. 1976	67
-	Stedelijke reglementen be- treffende de verloskundige verzorging in het 17e eeuwse Delft.	27	juli/okt. 1977	73
-	Uit het verleden van de Delftse Anatomie	29/30	apr./juli 1978	40
-	Enkele notities bij een on- bekend portret van Jelle Banga	31	oktober 1978	85
<i>Jongh, C. L. de</i>	De nomenclatuur van de Pok- ziekte (en de syphilis)	9	oktober 1972	66
<i>Kermer, C. M. T.</i>	Oud schrift	8	juli 1972	57
<i>Kimsma, G. K.</i>	Enkele historische aspecten van de pijn.	7	april 1972	24
<i>Knegtel, A. P. C. H.</i>	Iconografie van Laënnec	14	januari 1974	1
-	Nederlandse medici te Parijs in de achttiende eeuw (zie ook)	27	juli/okt. 1977	53
-		28	januari 1978	25)
<i>Laage, R. J. C. V. ter</i>	De ontdekking van penicilline - een dubbelte op zijn kant	13	oktober 1973	69
-	Een Liber Amicorum voor Prof. Lindeboom	19	april 1975	48
-	De religieuze afkomst van Moleschott	21	oktober 1975	91
-	De Jan Pieter Heije-herdenking te Abbenes	23	april 1976	34

-	Vette voeding en Apoplexie Casuïstiek uit het oude Perzië	29/30	apr./juli 1978	60
-	Het medisch curriculum aan de Alexandrijnse school	31	oktober 1978	87
<i>Lange, Cornelia de</i>	Onze Oogst (Herinneringen en het Heden)	20/30	apr./juli 1978	29
<i>Lieburg, M. J. van</i>	Rotterdamse patiënten bij Boerhaave	19	april 1975	37
-	De pseudoniem "Boerhaave" in de Camera Obscura van Nico- laas Beets	20	juli 1975	68
-	De Thanatometer van Nasse	23	april 1976	31
-	Johannes Vlackveld, een Haar- lems medicus in correspon- dentie met William Harvey	25	januari 1977	14
-	Pieter Muis van Holy - een bio- bibliografische schets van een Bontekoejaan	26	april 1977	32
-	De schedel van Boerhaave	32	januari 1979	1
<i>Lindeboom, G. A.</i>	Introductie	1	juni 1970	1
-	Korte geschiedenis van het Instituut	1	juni 1970	6
-	Hippokrates nummer van Hermeneus	2	december 1970	41
-	British Society for the History of Medicine	3	maart 1971	16
-	Dr. D. de Moulin, lector in de historia medicinae	4	juli 1971	22
-	Naar een bibliografie van de ge- schiedenis der geneeskunde in Nederland	5	oktober 1971	62
-	Aanvulling op Bibliografie van Boerhaave	8	juli 1972	59
-	Bibliotheca Thévenotiana/ Boerhaave's portret in Boston	9	oktober 1972	77
-	Belangstelling voor de geschiede- nis der Geneeskunde te Rotterdam	12	juli 1973	66
-	Janus	14	januari 1974	17
-	Het Medisch-historisch Instituut van de Universiteit te Bonn	14	januari 1974	26
-	Royal touch voor Struma	15	april 1974	55
-	Reinier (Regnerus) de Graaf II - en een valse geschiedbron	18	januari 1975	16
-	Boter op het brood een Coperni- caanse greep? Een misplaatste grap	20	juli 1975	64
-	Hippocrates over voortplanting en embryologie	20	juli 1975	66
-	Ex ovo omnia - omne vivum ex ovo	21	oktober 1975	96
-	Hart en hartziekten in de Bijbel	23	april 1976	40
-	Surgeons and Physicians in seven- teenth Century Amsterdam	24	juli/okt. 1976	51
-	Het (Candidaats-)examen in de ge- schiedenis der geneeskunde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam	25	januari 1977	1
-	Een briefje van Jan Pieter Heije	26	april 1977	39
-	Drie briefkaarten van Prof. K. F. Wenckebach (1864-1940)	27	juli/okt. 1977	59

-	Loodvergiftiging in het oude Pompeji?	27	juli/okt. 1977	90
-	De beoefening van de Geschiedenis der Geneeskunde - Vandaag (Met E. Ashworth Underwood)	28	januari 1978	1
-	Vertaalperikelen		januari 1978	10
-	Het proces van Galilei'	29/30	apr./juli 1978	57
-	Niet-natuurlijke dingen: res non naturales	29/30	apr./juli 1978	58
-	Brieven van Joseph Breuer aan A. P. H. A. de Kleyn	31	oktober 1978	89
-	Engelse uitgave van een Neder- lands medisch-historisch proefschrift	31	oktober 1978	90
-	Heeft H. D. Gaubius in 1778 bauxiet in handen gehad?	32	januari 1979	9
-	Twee medisch-historische octogenarii	33	april 1979	42
-	Terugblik	34	juli/okt.	
-	Medische faculteiten en stedelijke doctoren	34	juli/okt. 1979	
-	Nederlandse bijdragen tot de mo- derne fysiologie	34	juli/okt. 1979	
<i>Maas, R.</i>	De muskustrijd te Goes in de jaren 1612-1614	25	januari 1977	9
<i>Masereeuw, J.</i>	Johannis Monnikhoff en zijn breuk- behandeling	33	april 1979	23
<i>Meininger, J. V.</i>	Medici in de vriendenkring van Spinoza	8 (I) 8	juli 1972 juli 1972	44 44
-	idem	(II)10	januari 1973	1
-	idem	(III)12	juli 1973	45
-	idem	(IV)21	oktober 1975	77
-	idem (2e deel)	(IV)24	juli/okt. 1976	51
(met C. M. Verkroost)	De Begripen Orgaan en Organisch in de Geschiedenis der Genees- kunde	11	april 1973	25
-	idem	(II)15	april 1974	31
-	De "Academia Leopoldina" en haar Nederlandse leden uit de 17e en 18e eeuw	19	april 1975	27
-	Het onderwijs in de geneeskunde aan de Hohe Karlsschule te Stuttgart	31	oktober 1978	75
-	Paul Ehrlich (1854-1915) en het Salvarsan	32 (I)	januari 1979	4
-	idem	(II)33	april 1979	32
-	idem	(III)34	juli/okt. 1979	
<i>Moulin, D. de</i>	De Historia Medica in de Verenigde Staten	2	december 1970	21
-	Apparaat voor de studie van de Geschiedenis der Geneeskunde	11	april 1973	40
<i>Nolte, M.</i>	De dichter-arts Willem Godschalk Focquenbroch	14	januari 1974	19
<i>Palm, H. J. E.</i>	Het dokterskoetsje in Amsterdam Stedelijk toezicht op het rijden met karossen	20	juli 1975	71

-	Twee Amsterdamse Hortuspennin- gen en hun oorspronkelijke eigenaars	22	januari 1976	14
<i>Pas, Peter W. van der</i>	Leeuwenhoeckiana I	18	januari 1975	3
-	Leeuwenhoeck's Correspondence at the Royal Society			
-	Leeuwenhoeckiana II On the Dedication of Leeuwen- hoeck's Send-brieven	20	juli 1975	53
-	Leeuwenhoeckiana III. On the Portraits of Leeuwenhoek, with a description of an unrecorded portrait	22	januari 1976	1
-	Leeuwenhoeckiana IV. Jan Goe- ree's Leeuwenhoek Portrait	23	april 1976	25
<i>Ringoir, D. J. B.</i>	Het begrip Urachus	5	oktober 1971	58
-	Maatschappij tot Redding van drenkelingen	16/17	juli/okt. 1974	63
-	Werkgroep "Plattelandsheel- meesters"	28	januari 1978	19
-	De Administratieboeken (1696-1708) van Pieter Turck, chirurgijn te Dinteloord	29/30	apr./juli 1978	37
-	Verslag van de Werkgroep Plattelandsheelmeesters	34	juli/okt. 1979	
<i>Ringoir, P. H.</i>	Amsterdamse Chirurgijns	16/17	juli/okt. 1974	77
<i>Sleeswijk, C.</i>	Reyndert Sleeswijk. Eén van de laatste chirurgijns te Amsterdam	29/30	apr./juli 1978	46
<i>Stemvers, F. A.</i>	Promoties van Amsterdamse Joodse Artsen aan de Nederland- se Universiteiten in de 17e en 18e eeuw	34	juli/okt. 1979	
<i>Sypkens Smit, J. H.</i>	Verband en Verbinden	6	januari 1972	1
-	Een Consult van professor Matthias van Geuns te Nieuwkoop	26	april 1977	29
<i>Underwood, E. Ashworth</i> (met G. A. Lindeboom)	Vertaalperikelen	28	januari 1978	10
<i>Veen, J. P. W. van der</i>	Het geslacht Baart de la Faille	16/17	juli/okt. 1974	99
<i>Verkroost, C. M.</i>	Een vroeg negentiende-eeuwse hoogleraar in de medische ency- clopaedie (Jacob Vosmaer)	7	april 1972	29
(met J. V. Meininger)	De Begrippen Orgaan en Orga- nisch in de Geschiedenis der Geneeskunde	11	april 1973	25
-	De dichter Slauerhoff als Medicus	12	juli 1973	57
-	De Delftse Wonderdokter - Jacob Jansz. Graswinckel	14	januari 1974	10
-	Een Professor in de Heelkunde (J. E. van Iterson) in zijn bi- bliothek	22	januari 1976	9
-	Job. Baster (1711-1775) herdacht	26	april 1977	43
(met H. L. Houtzager)	Jan Cornelis de Man 20-9-1818 tot 2-6-1909	28	januari 1978	4
<i>Vugs, J. G.</i>	Niels Stensen in Holland	5	oktober 1971	44

Boekbesprekingen

		No.	datum	pag.
Balmer, Heinz.	<i>Albrecht von Haller</i> (Meininger)	31	1978	90
Banga, Jelle	<i>Geschiedenis van de vroegere geneeskunde en van hare beoefenaren in Nederland vóór en na de Stichting van de Hoogeschool te Leiden tot aan de dood van Boerhaave</i> (J. Schouten)	22	1976	19
Blok, F. F.	<i>Caspar Barlaeus</i> (Lindeboom)	32	1979	13
	<i>Circa Tiliam. Studia historiae Medicinae Gerrit Arie Lindeboom</i> (Houtzager)	20	1975	73
Clarke, Ed. (ed.)	<i>Modern methods in the history of medicine</i> (Lindeboom)	8	1972	62
	<i>Congressa Internazionale di Storia della Medicina, ATTI del XXI</i> —	4	1971	42
Deprez, Ada (ed.)	<i>Kroniek van Dr. F. A. Snellaert 1809-1872</i>	15	1974	57
Eerland, Prof. dr. L. D.	<i>Het scalpel en de kaars</i> (Lindeboom)	7	1972	32
Elaut, L.	<i>Der vrouwen heimlicheid, een laat-middeleeuws leerdicht in het Nederlands van nu gezet.</i> (Houtzager)	22	1976	22
Genner, J.	<i>The medical society of Copenhagen 1772-1972</i>	15	1974	58
Greidanus, S.	<i>Een dorpsdokter uit de friese wouden vertelt (1867-1877)</i> (Lindeboom)	32	1979	15
Haneveld, G. T.	<i>Oude medische gebouwen van Nederland</i> (Houtzager)	27	1977	93
-	<i>Mr. Arnoldus Fey, Chirurgijn tot Oirschot</i> (Houtzager)	28	1978	21
-	<i>Bijdrage tot de geschiedenis der pathologische-anatomie, Utrecht etc.</i> (Houtzager)	31	1978	93
Hamers van Duynen, S. W.	<i>Hieronymus David Gaubius</i> (Meininger)	29/30	1978	61
Hoorn, C. M. van	<i>Levinus Lemnius 1505-1568</i> (Houtzager)	29/30	1978	67
-	<i>Hunter's Lectures of Anatomy</i> (Houtzager)	15	1974	56
Kerkhof, A. H. M.	<i>Over de geneeskundige verzorging in het Staatse leger</i> (Houtzager)	25	1977	26
Kunz, G. G.	<i>Oude en Nieuwe Gasthuis 1252-1977</i> (Houtzager)	28	1978	22
King, Lester S.	<i>A History of Medicine</i> (R. J. C. V. ter Laage)	18	1975	20
Lieburg, M. J. van	<i>Het medisch onderwijs te Rotterdam</i> (Houtzager)	32	1979	14
Lindeboom, G. A.	<i>Geschiedenis van de medische wetenschap in Nederland</i>	10	1973	20
-	<i>Descartes en de kerk</i> (Meininger)	14	1974	27

-	<i>Florentius Schuyf (1619-1669)</i> (Houtzager)	19	1975	50
-	<i>A classified Bibliography of the History of Dutch Medicine 1800-1974</i> (Houtzager)	23	1976	46
(with A. A. G. Ham)				
-	<i>Adriaan van den Spiegel (1578-1625)</i> (Houtzager)	31	1978	91
-	<i>Descartes and Medicine</i> (Meininger)	34	1979	
-	<i>Haller in Holland</i> (Stemvers)	34	1979	
-	<i>Euthanasie in historisch perspectief</i> (Meininger)	34	1979	
-	<i>Nederlandse bijdragen tot de moderne fysiologie</i> (auref)	34	1979	
-	<i>Boerhaave's Correspondence, Vol. III</i> (auref.)	34	1979	
Möller, Hans-J.	<i>Musik gegen "Wahnsinn"</i> (Geytenbeek)	18	1975	21
Lederman, E. K.	<i>Philosophy and Medicine</i> (Geytenbeek)	24	1976	82
Nanninga, K. J.	<i>Mijlpalen uit de geschiedenis der reumatische ziekten</i> (Meininger)	27	1977	90
	<i>Observationes Colligii Amstelodamensis</i> (facsimile) (Houtzager)	29/30	1978	68
Peters, Hermann	<i>Der Arzt und die Heilkunst in alten Zeiten</i> (Houtzager)	24	1976	83
Pritchard, C. D.	<i>Iohannis Alexandrini Commentaria In Sextum Librum Hippocratis epidemiarum</i> (Lindeboom)	22	1976	21
Putscher, Marielene	<i>Pneuma, Spiritus, Geist</i> (Geytenbeek)	19	1975	51
Reep, F. M. van de	<i>Het geneeskundig denken en handelen vanuit een historisch gezichtspunt</i> (Houtzager)	29/30	1978	69
Ringoir, D. J. B.	<i>Plattelandschirurgijns in de 17e en 18e eeuw</i> (Sypkens Smit)	28	1978	19
Rogge, C. W. L.	<i>De betekenis van Ambroise Paré (1510-1590)</i> (Houtzager)	21	1975	100
Snorrason, E.	<i>C. G. Krautzenstein professor physices experimentalis Petropol. et Havn, etc.</i>	21	1975	101
Swammerdam, J.	<i>The letters of --- to Melchisedec Thévenot</i> (Houtzager)	23	1976	47
Wittermans, E. P. and J. Z. Bowers	<i>Doctor on Desima. Selected chapters from Jhr. J. L. C. Pompe van Meerdervoort's Vijf Jaren in Japan</i> (Lindeboom)	4	1971	42

In Memoriam

<i>Dr. Ö. Bánki</i> (G. A. Lindeboom)	29/30	1978	54
<i>Prof. Dr. Johan Dankmeyer</i> , 26 oktober 1907 - 12 september 1973 (A. M. Luyendijk-Elshout)	14	1974	21
<i>Dr. L. Elaut</i> (G. A. Lindeboom)	29/30	1978	56
<i>Dr. Erich Hintzsche</i> (R. J. C. V. ter Laage)	23	1976	43
<i>Ralph Major</i> (1884-1970) (A. M. Geist-Hofman)	4	1971	30
<i>Charles D. O'Malley</i>	1	1970	18
<i>Felix Marti-Ibáñez</i> (1915-1972)	15	1974	50
<i>Dr. C. W. L. Rogge</i> (G. A. Lindeboom)	23	1976	44
<i>Gustav Scherz</i> (1895-1971)	4	1971	28
<i>Dr. Abraham Schierbeek</i> (1887-1974) (P. W. van der Pas)	19	1975	39
<i>Dr. W. H. van Seters</i> (R. J. C. V. ter Laage)	23	1976	43
<i>Johannes Stendel</i> (1901-1973) (P. Smit)	15	1974	44
<i>Dr. T. A. Vos</i> (R. J. C. V. ter Laage)	23	1976	44

Congressen, herdenkingen etc.

Symposium International Academy of the History of Medicine (G. A. Lindeboom)	3	1971	12
European Council for the History of Medicine (G. A. Lindeboom)	3	1971	14
XXIe Congres van de Société Internationale d'Histoire de la Médecine - Siena - 28 september 1968 (J. Langeler)	5	1971	59
Overzicht Internationale Congressen 1920-1972	6	1972	19
Société Internationale de la Médecine Parijs 24 april 1971	6	1972	22
Van Swieten herdenking te Wenen (G. A. Lindeboom)	6	1972	23
Congres Geschiedenis der Wetenschappen (G. A. Lindeboom en A. M. Luyendijk-Elshout)	8	1972	51
Colloquium ter ere van Prof. Rothschuh op zijn 65ste verjaardag (G. A. Lindeboom)	13	1973	83
Herdenking Reinier de Graaf (C. M. T. Kermer)	15	1974	51
Haller herdenking in Bern 6-7 oktober 1977 (G. A. Lindeboom)	29/30	1978	49
Adriaan van den Spiegel (G. A. Lindeboom)	32	1979	19

Tentoonstellingen

Hollanders door een Japanse bril (C. M. T. Kermer)	6	1972	14
Reinier de Graaf (C. M. T. Kermer)	13	1973	85
Geneeskunde rond Rubens (G. A. Lindeboom)	28	1978	16
Edinburgh and medicine (A. M. Luyendijk-Elshout)	25	1977	19

Medisch-Historische Dagen

1e	11 mei 1974 (R. J. C. V. ter Laage)	18	1975	18
2e	7 december 1974 (H. L. Houtzager)	19	1975	46
3e	10 mei 1975 (H. L. Houtzager)	21	1975	98
4e	13 december 1975 (H. L. Houtzager)	23	1976	45
5e	15 mei 1976 (H. L. Houtzager)	24	1976	84
6e	geen verslag			
7e	7 mei 1977 (H. L. Houtzager)	27	1977	78
8e	10 december 1977 (H. L. Houtzager)	28	1978	17
9e	29 april 1978 (H. L. Houtzager)	29/30	1978	51
10e	9 december 1978 (H. L. Houtzager)	32	1979	16
11e	12 mei 1979 (H. L. Houtzager)	34	1979	

Medizin-historiker Treffen (Münster)

1e	16 juni 1971 (G. A. Lindeboom)	4	1971	31
2e	15 juni 1974 (R. J. C. V. ter Laage)	18	1975	19
3e	geen verslag			
4e	26 juni 1976 (H. L. Houtzager)	25	1977	21
5e	18 juni 1977 (H. L. Houtzager)	27	1977	81
6e	3 juni 1978 (H. L. Houtzager)	29/30	1978	53
7e	23 juni 1979 (H. L. Houtzager)	34	1979	

Jaarverslagen Medisch-Encyclopaedisch Instituut

1969	6	1972	6
1970	7	1972	35
1971	10	1973	15
1972	13	1973	92
1973	19	1975	42
1974	23	1976	35
1975	24	1976	75
1976	27	1977	83

